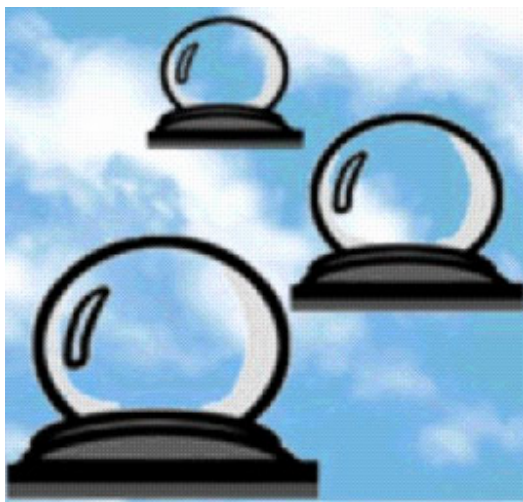

DE TOEKOMST BEGINT VANDAAG

Inventarisatie toekomstverkenningen

Onderzoeksrapport

dr.ir. Marjolein van Asselt
ir. Jan-Willem van der Pas
prof.dr. Rein de Wilde

m.m.v. drs. Susan van 't Klooster en drs. Am Slegers

Faculteit der Cultuurwetenschappen
Universiteit Maastricht

April 2005

INHOUDSOPGAVE

1. Inleiding	3
1.1 Verwachtingen	3
1.2 Wat is toekomstverkenning (niet)?	3
1.3 Toekomstverkenners	5
1.4 Structuur van het rapport	5
2. Werkwijze	6
2.1 In het kort	6
2.2 De Long-list: Inventarisatie van toekomstverkenningen	6
2.3 De Short-list: Selectie van toekomstverkenningen voor nadere analyse	7
2.4 Een ordeningskader: ‘Scenario-familie’ en ‘Einzegänger-scenario’	8
2.5 Synthese: Vier/vijf toekomstbeelden	9
2.6 De proef op de som	10
2.7 Tenslotte	12
3. Toekomstmuziek: Scenario-families en einzegänger-scenario’s	13
3.1 Overzicht	13
3.2 Markt-scenario-familie	15
3.3 Back-to-basics scenario-familie	21
3.4 Lente scenario-familie	29
3.5 Einzegängerscenario: Nederland-Polderland	35
3.6 Er is meer	42
4. Conclusies en discussie	46
4.1 Centrale vraagstelling	46
4.2 Een middel voor strategische discussie	46
4.3 Beperkingen	47
Bijlagen	
1. Afkortingenlijst	49
2. Samenstelling begeleidingscommissie	51
3. Long-list	52
4. Short-list	56
5. Programma workshop	58
6. Deelnemers workshop	60
7. Lange-termijn thema’s in toekomstverkenning	61
8. Overzicht scenario-families en einzegänger-scenario’s	62

HOOFDSTUK 1 – INLEIDING

1.1 VERWACHTINGEN

Eind 2004 heeft het MT DGKB van het Ministerie van Binnenlandse Zaken zich akkoord verklaard met het voorstel van de onderzoekscontactpersonen (OCP) om een onderzoek uit te voeren naar toekomstverkenningen. Er zijn drie aanleidingen voor het onderzoek geweest:

- Bestaande toekomstverkenningen op het terrein van BZK waren aan actualisering toe (“BiZa en de toekomst” en “Bewegend bestuur” stammen uit het einde van de jaren 90)
- In 2002 heeft het managementteam van (toen nog) DGOB trends en ontwikkelingen op een rij gezet en is nagegaan wat dit voor de eigen en de andere directies betekende. Deze activiteit werd als nuttig ervaren maar bleef nog relatief dicht bij het terrein van DGOB en het hier en nu, bovendien is de samenstelling van het DG inmiddels veranderd.
- De onderzoekscontactpersonen willen het DGKB-brede strategische onderzoek bouwen op een strategische onderzoeksagenda. Input vanuit gedegen toekomstverkenning is daarbij onontbeerlijk.

Het ministerie van Binnenlandse Zaken (te weten DGKB: OCP en SKO) en de Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB) zijn gezamenlijk opdrachtgever van het voorliggende onderzoeksrapport behorende bij de literatuurstudie toekomstverkenning, uitgevoerd door onderzoekers van de Faculteit der Cultuurwetenschappen van de Universiteit Maastricht.

De centrale vraag in het voorliggende onderzoeksrapport is “zijn bestaande toekomstverkenningen bruikbaar voor BZK en de ROB, en zo ja hoe?”. Tegen deze achtergrond hebben BZK en de ROB opdracht gegeven een literatuurstudie naar toekomstverkenningen uit te voeren. In deze literatuurstudie zijn de volgende vragen aan de orde gekomen: Welke verkenningen zijn er recentelijk verschenen? Hoe zouden toekomstbeelden die in die verkenningen worden geschetst, kunnen doorwerken of een uitwerking kunnen hebben op beleidsterreinen waarmee BZK en de ROB zich bezighouden? Wat zou dit kunnen betekenen voor BZK in het algemeen, en DGKB in het bijzonder, ook in termen van beleidsopgaven?

1.2 WAT IS TOEKOMSTVERKENNING (NIET)?

In een toekomstverkenning wordt geprobeerd op een samenhangende wijze de onzekere en ongekende toekomst te verbeelden¹. Bij toekomstverkenningen gaat het om processen en gebeurtenissen die zich nog niet hebben gemanifesteerd. Er zijn dus geen ‘feiten’ die onderzocht kunnen worden. Toekomstverkenning heeft daardoor een ander karakter dan studies die betrekking hebben op heden en verleden, en moet dus bijgevolg ook anders beoordeeld worden. De neiging is vaak groot om toekomstverkenningen die wat betreft methodologie en presentatie het meeste lijken op ‘normale studies’ als ‘wetenschappelijker’ en dus ‘beter’ te bestempelen. De vraag is of dat verstandig is.

¹ Zie van Asselt, M. B. A., van 't Klooster, S. A., and van Notten, P. W. F. (2003). "Verkennen in onzekerheid." *Beleid en Maatschappij*, 30(4), 230-241.

In toekomstverkenningen die zogenaamd ‘wetenschappelijker’ lijken, wordt uitgegaan van datgene dat bekend is uit het verleden. Of er is sprake van het doortrekken van trends. Het lijkt zinnig de NRC-kop op de voorpagina van 23 juli 2004 in herinnering te halen: “De aanslagen van 11 september 2001 konden lukken door een gebrek aan voorstellingsvermogen”. De teneur van de verslaggeving was dat de Amerikaanse inlichtingendiensten beter hadden moeten weten. Achteraf lijken onverwachte gebeurtenissen voorspelbaar. Er zouden allerlei ‘signalen’ zijn geweest, waarvan het onbegrijpelijk is dat die destijds over het hoofd werden gezien. Zo onvoorstelbaar als het vòòr 11 september was dat een aanval met passagiersvliegtuigen de Verenigde Staten in haar hart zou treffen, zo onvoorstelbaar is het nu dat zogenaamde aanwijzingen niet op hun, pas later geopenbaarde, waarde werden geschat.

Ondanks de veelvuldige en expliciete waarschuwingen dat toekomstverkenningen GEEN voorspellingen zijn, worden toekomstverkenningen door ‘consumenten’ toch vaak zo gebruikt. Het gebruiken van toekomstverkenning als een quasi-voorspelling brengt het risico met zich mee dat we juist minder goed zijn voorbereid op de toekomst. Het voorbeeld van beleid gevoerd op basis van de woonverkenningen uit 1999 is hier illustratief. (De minister van) VROM verordonneerde woningbouwverenigingen op basis daarvan om huurhuizen te verkopen. Nu hebben we echter een tekort aan huurhuizen.... De moraal van dit voorbeeld: het gebruik van toekomstverkenning als voorspelling is misschien wel een prettige strategie op de korte termijn, maar op de lange termijn vaak heilloos.

Elke toekomstverkenning is een poging verhalen te vertellen over wat morgen, overmorgen of volgend jaar, in het volgende decennium of als de kinderen van vandaag volwassen zijn, zou kunnen gebeuren. Er worden verschillende methodologieën gebruikt en verschillende presentatie-vormen, maar noch de methodologie noch de presentatie-vorm garandeert dat de toekomstverkenning ‘voorspellende waarde’ heeft. Het ene verhaal lijkt waarschijnlijker dan het andere, maar de ervaring leert dat zo’n oordeel vaak meer zegt over hoe wij vandaag denken en wat gisteren gebeurd is, dan over de wereld in de toekomst.

Als we toekomstverkenning willen (leren) gebruiken in visie-ontwikkeling en beleidsvorming, dan zullen we moeten accepteren dat geen enkele toekomstverkenning zekerheid biedt over een onzekere toekomst. Maar als toekomstverkenning geen zekerheid biedt, wat kan dan het nut zijn voor beleid? Toekomstverkenning en het resultaat daarvan in principe kunnen helpen beter beleid te maken, door:

- een beter inzicht in impliciete aannames in het huidige beleid
- kritische reflectie op aannames over (causale) relaties
- een snellere en betere herkenning en duiding van gebeurtenissen van vandaag en morgen, met andere woorden het herkennen van zogenaamde “weak signals”
- handreikingen te bieden voor het opzetten of verfijnen van monitoring

De vraag blijft of toekomstverkenningen kunnen helpen om beter na te denken over de lange termijn en of ze een inspiratiebron kunnen vormen voor het ontwikkelen van visie

en beleid. Dat zijn geen vragen die in zijn algemeenheid te beantwoorden zijn. Deze studie is een poging die vragen te adresseren voor BZK en de ROB, en meer het bijzonder DGKB.

1.3 TOEKOMSTVERKENNERS

Toekomstverkenningen worden gemaakt door de planbureaus (CPB, SCP, RIVM, RPB) en adviesorganen (bijvoorbeeld, WRR, RMNO, RMO), al dan niet in opdracht van ministeries of het kabinet. Onze literatuurstudie leert dat er daarnaast nog een keur van partijen en individuen actief is op het terrein van toekomstverkenning, te weten lagere overheden (gemeenten, provincies, Grote Steden), andere overheidsinstanties (politie en nationale recherche), wetenschappelijke bureaus van politieke partijen, commissies en stichtingen (als Stichting Toekomstbeeld der Techniek – STT), bedrijven (o.a. Essent en de Rabobank), diverse adviesbureaus, individuele auteurs als ook door onderzoekers verbonden aan universiteiten.

1.4 STRUKTUUR VAN HET RAPPORT

Het voorliggende onderzoeksrapport is de weerslag van een explorerende studie in detail en vanuit een onderzoeksperspectief. Daarnaast verschijnt een beleidsgericht rapport “Toekomstverkennen met beleid” waarin de inzichten uit de literatuurstudie op een andere manier voor het voetlicht worden gebracht.

Er lagen geen scherp afgebakende onderzoeksvragen of te toetsen hypothesen aan de literatuurstudie ten grondslag. Dat betekent niet dat er niet gestructureerd gewerkt zou zijn. Al werkend hebben we, de onderzoekers van de Universiteit Maastricht en de leden van de beleidingscommissie (voor samenstelling zie bijlage 2), een werkwijze ontwikkeld. In hoofdstuk 2 beschrijven we deze werkwijze en lichten we de centrale concepten ‘scenario-familie’ en ‘einzegänger-scenario’ toe. Er is ook een aantal pragmatische keuzes gemaakt. De inventarisatie heeft geresulteerd in een ‘long list’ van zo’n 200 studies. Op basis van een quick-scan zijn zo’n 25 studies (de ‘short list’), die gezamenlijk ruim 80 toekomstbeelden opleveren, geselecteerd voor nadere analyse. In hoofdstuk 3 beschrijven we de scenario-families en een einzegänger-scenario, die de analyse heeft opgeleverd. Daarnaast is geprobeerd om deze toekomstbeelden wat ‘dichterbij huis’ te brengen. Dit is gedaan door de beelden te confronteren met onderwerpen waar BZK en de ROB zich mee bezighouden. Daartoe is een workshop georganiseerd met medewerkers van BZK en de ROB. Mogelijk bieden deze eerste vertaalslagen al interessante aanknopingspunten voor visie- en beleidsontwikkeling, maar het is vooral bedoeld als input voor inzicht in de mogelijke waarde van bestaande toekomstverkenningen voor BZK en de ROB. In hoofdstuk 4 beantwoorden we de centrale vraagstelling: “Zijn bestaande toekomstverkenningen bruikbaar voor BZK en de ROB? En zo ja, hoe?”.

HOOFDSTUK 2 – WERKWIJZE

2.1 IN HET KORT

De onderzoekers en de begeleidingscommissie hebben al werkend een werkwijze ontwikkeld. We kunnen concluderen dat de volgende stappen gezet zijn:

- het inventariseren van recente Nederlandse toekomstverkenningen, waarnaar verwezen wordt als ‘de long list’; grofweg was het criterium: verschenen na 1997 (zie bijlage 3).
- het selecteren van een twintigtal toekomstverkenningen voor verdere analyse, waarnaar verwezen wordt als ‘de short list’ (zie bijlage 4)
- het bestuderen van de geselecteerde rapporten, hetgeen ruim 80 toekomstbeelden opleverde
- het ontwikkelen van een ordeningskader, waaraan gerefereerd wordt als ‘scenario-families’ en ‘einzegänger-scenario’s’
- het groeperen van de ruim 80 toekomstbeelden in scenario-families en einzegänger-scenario’s en het beschrijven van de scenario-families en einzegänger-scenario’s op basis van een synthese van de onderliggende toekomstbeelden
- de proef op de som: het vertalen van de scenario’s naar een aantal thema’s en onderwerpen waar BZK, en DGKB in het bijzonder, en de ROB zich mee bezighouden; daartoe is een workshop (zie bijlage 5 voor het programma) georganiseerd waaraan 18 medewerkers van BZK en de ROB hebben deelgenomen (zie bijlage 6 voor de deelnemerslijst)
- het verkennen van beperkingen van de geïnventariseerde toekomstbeelden alsmede valkuilen bij het gebruik van deze beelden, aan de hand van discussies in de wetenschappelijke literatuur over toekomstverkenning

In het navolgende worden de verschillende stappen meer in detail beschreven en worden de centrale begrippen ‘scenario-familie’ en ‘einzegänger-scenario’ uitgelegd.

2.2 DE LONG LIST: INVENTARISATIE VAN TOEKOMSTVERKENNINGEN

Als eerste stap is een inventarisatie gemaakt van recente Nederlandse² toekomstverkenningen. Wij hebben hierbij gebruik gemaakt van de lijst die al door BZK/DGKB was opgesteld, suggesties van de leden van de begeleidingscommissie, onze eigen boekenkasten, navraag bij collega-onderzoekers, internet- en bibliotheeksearches en het systematisch checken van publicatie-overzichten van instituten/organisaties waarvan ons bekend is dat zij aan toekomstverkennen doen of waarvan het voor de hand ligt te veronderstellen dat zij lange termijn verkenningen uitvoeren. Een handicap bij het screenen van publicatie-overzichten was dat niet altijd uit een titel of de samenvatting afgeleid kan worden of de inhoud een toekomstverkenning betreft.

² De inperking tot Nederland is gemaakt omdat in een ander project de toekomst van Europa centraal stond. Omdat dit project een wat andere wending kreeg, zijn in deze studie ook twee Europese verkenningen meegenomen. Omdat we echter op veel meer Nederlandse studies stuiten dan verwacht, was er geen tijd voor een systematische inventarisatie van Europese of mondiale verkenningen. Oorspronkelijk was ook het voornemen om toekomstverkenningen van naburige landen in de studie te betrekken, maar daar is om praktische redenen vanaf gezien.

Deze inventarisatie heeft geresulteerd in een long list van ruim 200 titels. Deze long-list is beschikbaar als Excell database³ en zal in de loop van 2005 online ontsloten worden onder auspiciën van het Netwerk Toekomstverkenning (www.ntvweb.nl en www.toekomstverkenning.nl) (zie ook bijlage 3 voor een samenvattend overzicht). Ondanks dit indrukwekkende aantal, durven we niet te pretenderen dat dit overzicht volledig en uitputtend is. Op basis van onze expertise op het terrein van toekomstverkenningen durven we echter wel te stellen dat het een representatief beeld geeft van wat er in Nederland aan toekomstverkenningen geproduceerd wordt.

In deze inventarisatie zijn we op drie type studies gestuit:

- **lange termijn verkenningen** waarin meer of minder onderbouwd en/of systematisch uitspraken worden gedaan over hoe de toekomst eruit zou kunnen zien. Voorbeelden van dit soort type studies zijn de Milieuverkenningen van het RIVM, “Four futures for Europe” van het CPB en Energie en Samenleving van het Ministerie van EZ.
- **essayistische beschouwingen** waarin ideeën over de toekomst verpakt zitten of verbeeld worden. “Beter bouwen en bewonen, een praktijkgerichte toekomstverkenning” van STT en RMNO en “Toekomstflitsen: visies op onze waterplaneet” van de gebroeders Das zijn voorbeelden van essayistische beschouwingen over de toekomst.
- **diagnoses van deze tijd**, waarin structurele ontwikkelingen in heden en verleden worden geduid, waarin een aantal thema’s of ontwikkelingen geagendeerd worden, zoals “Mondiger of moeilijker?” van Gabriël van den Brink en “De Nederlandse samenleving 2004, sociale trends” van het CBS.

Het eerste type studie wordt door vrijwel iedereen geschaard onder de noemer “toekomstverkenning”, voor de tweede categorie is dat al wat meer ambigu. Het derde type studies kan een goede basis bieden voor het nadenken over de toekomst of kan als inspiratiebron in een toekomstverkenning worden gebruikt, maar het is zelf geen toekomstverkenning. Afgesproken is om ons in lijn met de oorspronkelijke vraagstelling “of aan bestaande toekomstverkenningen relevante inzichten voor DGKB/BZK en de ROB ontleend kunnen worden” te beperken tot studies die expliciete uitspraken over de toekomst doen, d.w.z. de lange-termijn verkenningen en de essayistische beschouwingen. Dat betekent dat de geïdentificeerde “diagnoses van deze tijd” in de verdere analyse buiten beschouwing zijn gelaten.

2.3 DE SHORT-LIST: SELECTIE VAN TOEKOMSTVERKENNINGEN VOOR NADERE ANALYSE

De uitdaging was om een scala aan verbeeldingen van de toekomst in beeld te krijgen. Het belangrijkste criterium voor de selectie van toekomstverkenningen was dat de set van studies heel verschillende vooruitzichten dekt. Tegelijkertijd vond de begeleidingscommissie het belangrijk gerenommeerde toekomstverkenningen, als van het CPB, mee te nemen in de nadere analyse. Daarnaast hebben we de toekomstverkenningen

³ Voor de Excell versie van de toekomstverkenningendatabase kunt u contact opnemen met Jaco Beveling (email: Jaco.Beveling@minbzk.nl) of Jan-Andries Wolthuis (email: Jan-Andries.Wolthuis@minbzk.nl)

van de long list grof gescoord op een aantal algemene thema's⁴ en een paar meer specifieke thema's⁵ om een idee te krijgen of we met de selectie de breedte redelijk afdekten. In itererende samenspraak met de begeleidingscommissie zijn 24 toekomstverkenningen geselecteerd voor nadere analyse (zie bijlage 4).

Dit betekent niet dat de andere ruim 170 toekomstverkenningen oninteressant of irrelevant zouden (kunnen) zijn voor BZK en de ROB. We hebben weloverwogen afgewogen welke toekomstverkenningen de moeite waard zouden kunnen zijn voor BZK en de ROB, maar niemand die betrokken was bij de selectie zal durven beweren dat er geen andere, betere of gelijkwaardige selectie denkbaar was. Gezien de variatie in de geselecteerde toekomstverkenningen, durven we echter wel te stellen dat onze selectie een goede basis is om te verkennen of en hoe bestaande toekomstverkenningen bruikbaar kunnen zijn voor BZK en de ROB.

De geselecteerde rapporten zijn vervolgens bestudeerd, dat wil zeggen dat ze van voor naar achter gelezen zijn en samenvattingen hebben gemaakt (die zijn opgenomen in de eerder genoemde toekomstverkenningen-database, die eind 2005 te raadplegen zal zijn op www.ntvweb.nl en www.toekomstverkenning.nl). Vervolgens heeft het team van onderzoekers over de diverse toekomstverkenningen gediscussieerd om zich een beter beeld te vormen van de inhoud.

2.4 EEN ORDENINGSKADER: 'SCENARIO-FAMILIE' EN 'EINZELGÄNGER-SCENARIO'

In een toekomstverkenning worden één of meerdere verhalen over de toekomst verteld. Zulke verhalen over de toekomst worden in het toekomstverkenningjargon veelal aangeduid met de term "scenario's"⁶. Scenario is een begrip ontleend aan de theaterkunst. Het verwijst naar de beschrijving en opeenvolging van de scènes, oorspronkelijk van een toneelstuk of opera, maar tegenwoordig wordt de term ook veel gebezigd in relatie tot film. In de context van toekomstverkenning is een scenario een gedachte-experiment waarbij de loop van gebeurtenissen en ontwikkelingen wordt doordacht en verbeeld. Het bijzondere aan deze scenario's is dat ze gesitueerd worden in de toekomst. Scenario's vertellen dus verhalen over de wereld in een andere tijd. En toekomstverkenners zijn dus te beschouwen als scenario-schrijvers, waarbij de een zijn verbeeldingsvermogen rijkelijker gebruikt dan de ander.

De geselecteerde studies leverden gezamenlijk ruim 80 scenario's op. Dat betekende dat er behoefte was aan een ordeningskader. Daartoe hebben we de concepten 'scenario-familie' en 'einzalgänger-scenario' geïntroduceerd en (verder⁷) ontwikkeld.

⁴ demografie, ecologie/milieu/leefomgeving, mobiliteit, integratie/inburgering, politiek/institutioneel, economie, sociaal-cultureel, en technologie.

⁵ veiligheid, openbaar bestuur en democratische legitimatie.

⁶ In de wetenschappelijke en methodologische literatuur is er veel terminologische discussie over het begrip 'scenario'. In deze studie hanteren we de meest inclusieve interpretatie.

⁷ Het idee van scenario-familie is ontleend aan van Asselt, M. B. A., Middelkoop, H., van 't Klooster, S. A., van Deursen, W. P. A., Haasnoot, M., Kwadijk, J. C. J., Buiteveld, H., Können, G. P., Rotmans, J., van Gemert, N., and Valkering, P. (2001). "Development of flood management strategies for the Rhine and

Een **scenario-familie** is een groep van scenario's waarbij er ten aanzien van een aantal karakteristieke kenmerken van het toekomstbeeld opvallende overeenkomsten zijn. Dat wil niet zeggen dat al die scenario's tot één scenario gereduceerd kunnen worden. Er is binnen een scenario-familie dan wel sprake van een soort gedeeld kernbeeld, maar net zoals broers en zussen, nichten en neven ook elk hun eigen specifieke kenmerken hebben, geldt dat ook voor de scenario's die tot één familie behoren. Een grote scenario-familie representeert dus een toekomstbeeld dat in veel toekomstverkenningen aandacht krijgt. Dat wil niet zeggen dat dit toekomstbeeld waarschijnlijker is dan een einzelgänger-scenario, maar wel dat het een dominant thema in het denken over de toekomst weerspiegelt.

Het concept van scenario-familie hebben we gebruikt om scenario's te groeperen. We zijn op zoek gegaan naar gelijkenissen in dominante motieven, veronderstellingen, de dynamiek en de gevolgtrekkingen in de diverse scenario's. Naarmate er meer scenario's beschouwd werden, ontstonden nieuwe scenario-families. Vanzelfsprekend zijn er meerdere categorisering mogelijk, afhankelijk van het aspect waarop de nadruk wordt gelegd. Dat betekent dat er in ons proces van groeperen natuurlijk heen-en-weer geschoven is met scenario's van de ene naar de andere familie, totdat wij het idee hadden dat er van voldoende overeenkomst sprake was binnen een familie en voldoende verschil met de andere families. Desalniettemin lijken sommige 'buitenbeentjes' van een familie te raken aan, of zelfs deels te overlappen met, sommige leden van een andere familie. Dus in plaats van een strak zwart-wit onderscheid, is in sommige gevallen veeleer sprake van een glijdende schaal. Het categoriseren van scenario's in families was al met al een kwestie van balanceren tussen meenemen en buitensluiten.

Een **einzelgänger-scenario** representeert een toekomstbeeld dat wij maar in één toekomstverkenning aantreffen. In onze set van scenario's zijn dit dus de unieke en originele toekomstbeelden. Dat betekent niet dat deze einzelgänger-scenario's per definitie een toekomstbeeld schetsen dat niet plausibel is. Het zou namelijk ook heel goed kunnen dat zo'n scenario nu net een voorbeeld is van "thinking the unthinkable", één van de veelgebruikte slogans in toekomstverkenning. Wij stellen dus voor de einzelgänger-scenario's net zo serieus te behandelen als de scenario-families.

Met behulp van de concepten 'scenario-familie' en 'einzelgänger-scenario' hopen we op een overzichtelijke manier inzichtelijk te maken welke beelden over de toekomst de ronde doen.

2.5 SYNTHESE: VIER/VIJF TOEKOMSTBEELDEN

Op basis van onze synthese van de toekomstbeelden ontleend aan de short-list studies, hebben we 3 scenario-families en 1 einzelgänger-scenario geconstrueerd, te weten de MARKT-scenario-familie, de BACK-TO-BASICS-scenario-familie (met een STAM- en een COMMUNE-variant), de LENTE-scenario-familie en het "Nederland Polderland" scenario. Op basis van een synthese van de onderliggende scenario's worden de scenario-

families beschreven aan de hand van een ‘kernbeeld’, dat wil zeggen het dominante idee over de toekomst dat de grootste gemene deler van de verzameling scenario’s vormt. Ook de variaties, dat wil zeggen de verschillen tussen de familie-leden, worden besproken. Voor één voorbeeld-eenzelgänger-scenario, die juist vanuit het perspectief van het functioneren van openbaar bestuur opvalt, is een samenvatting van het oorspronkelijke scenario gemaakt.

Het risico van elke toekomstverkennde activiteit is dat één toekomstbeeld als mal gaat fungeren. Dat toekomstbeeld, dat impliciet of expliciet het meest waarschijnlijk of het meest wenselijk wordt geacht, gaat dan eigenlijk functioneren als ware het een voorspelling. Dat komt onder andere omdat we het moeilijk vinden met meerdere mogelijkheden tegelijk rekening te houden. Om te voorkomen dat één van de scenario-families of één van de eenzelgänger-scenario’s als leitbild gaat functioneren, hebben we ons bij elk toekomstbeeld afgevraagd wat de bedreigingen voor dit toekomstbeeld zijn. Met andere woorden, welke ontwikkelingen, gebeurtenissen, veranderingen of dynamiek kunnen ervoor zorgen dat dit toekomstbeeld instort? Deze zagen-aan-de-pijlers-exercitie heeft overeenkomsten met de aanpak die is gehanteerd in “Beelden van Bestuur” (Berenschot, zie shortlist bijlage 4). In die studie wordt van elk toekomstbeeld een ‘droom’ en ‘doem’-variant geschetst.

Elke scenario-familie heeft zijn eigen verhaal, niet alleen inhoudelijk, maar ook de vorm en de ingrediënten die nodig zijn om een scenario-familie te beschrijven verschillen. Dat betekent ook dat het NIET zinvol is de verschillende scenario-families in een assenkruis tegen over elkaar te zetten. Het is ook niet de bedoeling dat de labels ‘Markt’, ‘Back-to-basics’ (‘Stam’ en ‘Commune’), ‘Lente’ en ‘Polderland’ een eigen leven gaan leiden, want dan zou deze literatuurstudie verworden tot een soort meta-scenario-studie, hetgeen nadrukkelijk niet de bedoeling is. De scenariofamilies en eenzelgänger-scenarios zijn een middel in de verkenning van het nut van bestaande toekomstverkenningen voor BZK en de ROB.

Niet alle studies van de short list leenden zich even gemakkelijk voor de ontwikkelde scenario-families-eenzelgänger-scenario-aanpak. Aan het einde van hoofdstuk 3 bespreken we deze studies die we niet op deze manier konden gebruiken. We beschrijven waarom we ze niet konden gebruiken, en hopen op die manier toch een indruk van deze studies te geven.

2.6 DE PROEF OP DE SOM

Zoals gezegd zijn er ook andere groeperingen mogelijk. Of deze groepering nuttig is, in de zin van dat het medewerkers van BZK en de ROB helpt om na te denken over de toekomst, is een vraag die alleen maar in het gebruik ervan beantwoord kan worden: “the proof of the pudding is in the eating”. Daarom zijn de scenario-families en een eenzelgänger-scenario uitgeprobeerd in een workshop (voor het programma zie bijlage 5 en voor de deelnemerslijst zie bijlage 6). Iedere deelnemer kreeg van te voren één beschrijving van de toekomst (hetzij een scenario-familie, hetzij een eenzelgänger-scenario) toegestuurd. Tijdens de workshop hebben de deelnemers in groepjes onder

leiding van een facilitator dit toekomstbeeld bediscussieerd. Allereerst werd de deelnemers gevraagd wat ze van dit toekomstbeeld vonden. Vervolgens werden ze uitgenodigd dit beeld verder uit te werken voor thema's als veiligheid, functioneren van het openbaar bestuur en democratische legitimiteit.

De centrale opdracht voor de deelnemers was dus om het toekomstbeeld 'dichterbij huis' te brengen door het te relateren aan thema's en vraagstukken die relevant zijn vanuit BZK en ROB perspectief. Zowel voor de scenario-families als voor een enkelgänger-scenario is geprobeerd een vertaalslag te maken naar domeinen waarop BZK, en DGKB in het bijzonder, en de ROB werkzaam zijn. Het gaat hier niet om een uitputtende vertaalslag, maar om een eerste verkenning van het toekomstbeeld in termen van inzichten die zich specifiek voor BZK en de ROB aftekenen. Daarbij is onderstaande tabel heuristisch gebruikt, dat wil zeggen als een hulpmiddel om min of meer gestructureerd naar de toekomst te kijken door een BZK & ROB-bril.

Thema	Subthema
Veiligheid	Sociale veiligheid
	Terrorisme
	Externe veiligheid
Functioneren openbaar bestuur	Bestuurlijke indelingen
	Sturings-, beheer- en samenwerkingsrelaties
	Spelregels (incl. financiële arrangementen)
	Slagkracht/oplossend en organiserend vermogen
	Kwaliteit van beleid en dienstverlening
	Ambtelijk apparaat
Democratische legitimatie	Vertrouwen in instituties & toegankelijkheid
	Transparantie & wijze van (publieke) verantwoording
	Kwaliteit bestuurders
	Participatie van burgers
	Politieke partijen

Wat hield het opzetten van een BZK & ROB-bril concreet in? Eerst is gekeken of daarover in de onderliggende scenario's expliciete uitspraken terug te vinden zijn. Daarna hebben de onderzoekers geprobeerd het toekomstbeeld in deze termen te vertalen en te interpreteren. Deze eerste uitwerking is vervolgens als basis gebruikt voor discussie in de workshop. In de workshop hebben de deelnemers een en ander verder doordacht en uitgewerkt. De tabellen zoals gepresenteerd in hoofdstuk 3 zijn de weerslag van deze eerste verkenning van de vraag wat een specifiek toekomstbeeld voor 'eigen' thema's zou kunnen betekenen. Deze vertaalslagen en concretisering kunnen een basis bieden voor verdere inhoudelijke discussie.

Het gaat niet alleen om de vertaalslagen en concretisering zelf. Het is ook belangrijk dat een dergelijke manier van omgaan met scenario's en in aanraking komen met toekomstverkenning de toekomstgerichtheid van BZK- en ROB-medewerkers kan stimuleren.

2.7 TEN SLOTTE

De bedoeling is om niet alleen maar stof tot nadenken te bieden, maar ook om input aan te reiken die helpt om het idee van “toekomstoriëntatie” en een “lange termijn perspectief” meer handen en voeten te geven. Daarom besteden we in hoofdstuk 4 aandacht aan de beperkingen van de geselecteerde toekomstverkenningen en aan de valkuilen die op de loer liggen bij het gebruik van bestaande toekomstverkenningen. Op deze manier hopen we een goede basis gelegd te hebben voor een discussie over de vraag “of en hoe bestaande toekomstverkenningen bruikbaar zijn voor BZK en de ROB”.

Tenslotte hebben we aan de toekomstverkenningen van de short-list een lijstje langetermijn thema's ontleend, die gezien kunnen worden als mogelijke ingrediënten voor toekomstverkenning (zie bijlage 7).

HOOFDSTUK 3 – TOEKOMSTMUZIEK: SCENARIO-FAMILIES EN EINZELGÄNGER-SCENARIO'S

3.1 OVERZICHT

In dit hoofdstuk worden de toekomstbeelden die ontleend zijn aan de studies van de short-list besproken. De toekomstbeelden zijn gegroepeerd in scenario-families en einzelgänger-scenario's (zie hoofdstuk 2 voor nadere uitleg). Het overzicht van de scenario's die onder een familie vallen of als einzelgänger-scenario bestempeld zijn, is opgenomen in bijlage 8.

Scenario-families

Elke scenario-familie heeft zijn eigen verhaal, niet alleen inhoudelijk, maar ook de vorm en de ingrediënten die nodig zijn om een scenario-familie te beschrijven verschillen. Dat betekent ook dat het NIET zinvol is de verschillende scenario-families in een assenkruis tegen over elkaar te zetten. In het onderstaande worden de drie geconstrueerde scenario-families, te weten de Markt-scenario-familie, de Back-to-basics-familie en de Lente-familie, beschreven, aan de hand van een kernbeeld, variaties daarop, een verkenning van het beeld in termen van thema's relevant voor BZK en de ROB, en de kwetsbaarheden van dit toekomstbeeld.

Einzelgänger-scenario's

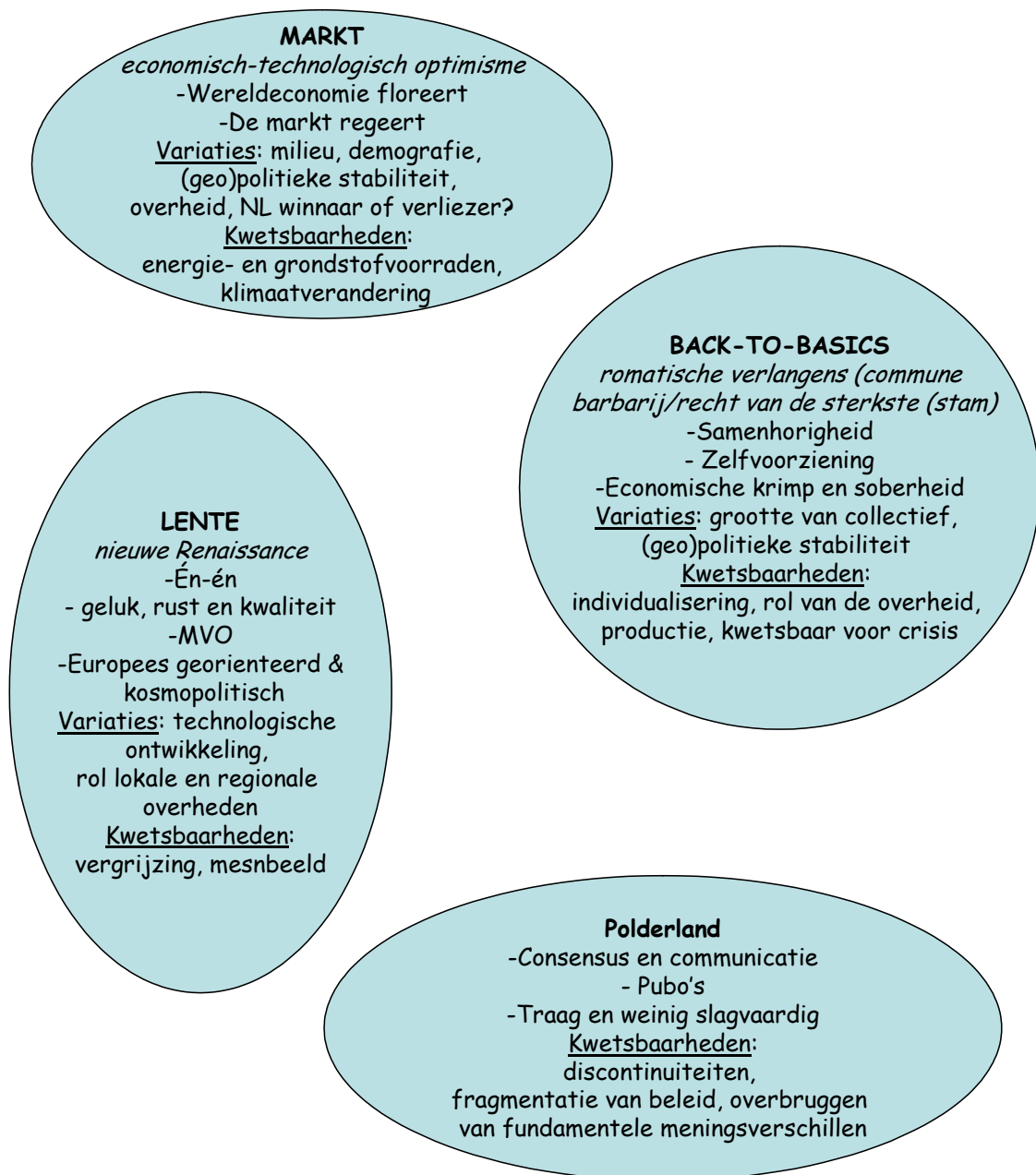
Wij hebben een aantal scenario's als einzelgänger-scenario bestempeld, bijvoorbeeld "Europe Leading", één van de scenario's voor het Groene Hart uit de zogenaamde Visions-studie. In dit scenario zijn Europese ontwikkelingen de dominante drijvende kracht. Daarnaast is in Europe Leading opvallend dat er sprake is van verarming van het Groene Hart door Europees beleid (daarmee heeft het wat raakvlakken met sommige Back-to-basic scenario's), terwijl dat tij vervolgens weer door Europese interventie gekeerd wordt. Een dergelijke dynamiek van neergang en opgang wordt in de scenario-families niet beschouwd. Ook "Water guiding" een ander Visions-scenario voor het Groene Hart is een einzelgänger-scenario. In geen van de scenario-families is klimaatverandering de dominante drijvende kracht. Ook voor dit scenario geldt dat het minder lineair is dan de scenario's die bij de families zijn ondergebracht. Ook hier is sprake van meer dynamiek: traditioneel watermanagement schiet in dit scenario tekort, waardoor het Groene Hart wat bevolking en bedrijvigheid betreft leegloopt, vervolgens laat men delen van het Groene Hart express onderlopen, waardoor het een aantrekkelijk gebied wordt voor nieuwe vormen van wonen en bedrijvigheid (zoals fish-farming), maar daarna wordt de aantrekkelijkheid van het gebied weer bedreigd door een toename in ziekten overgedragen door muggen en andere dieren die in dit waterrijk gebied een goed toeven vinden, mede aangelokt door andere klimaatomstandigheden. Ook het toekomstbeeld 'herideologisering' uit de studie "Participatief en representatief" is een einzelgänger-scenario, omdat verkend wordt of het mogelijk zou zijn trends die veelal als dominant en onomkeerbaar worden beschouwd (individualisering, ontideologisering en globalisering) om te buigen of zelfs te keren.

Om pragmatische redenen hebben we er maar één, te weten Nederland-Polderland, uitgewerkt, om te laten zien hoe dat zou kunnen. In het onderstaande wordt dit

einzelgänger-scenario samengevat en wordt verkend wat dit toekomstbeeld in petto zou kunnen hebben voor domeinen relevant voor BZK en de ROB. Tenslotte wordt ook aandacht besteed aan mogelijke kwetsbaarheden van dit toekomstbeeld.

Bollenschema

De uitgewerkte toekomstbeelden markt, lente, back-to-basics en polderland worden in onderstaand bollenschema samengevat om een indruk te geven van overeenkomsten en verschillen.

3.2 MARKT SCENARIO-FAMILIE

Het kernbeeld van de markt-scenario-familie

De scenario's die behoren tot de Markt-scenario-familie schetsen een toekomst waarin de wereldeconomie floreert en de materialistische en hedonistische consumentenmaatschappij bloeit en groeit. Het primaat ligt bij de markt. De markt regeert. Het bedrijfsleven is de machtigste actor. Dat betekent o.a. privatisering, ongestoorde vrijhandel, schaalvergroting en specialisatie. In dit beeld lijkt voor Nederland een toekomst als specialist in handel en dienstverlening weggelegd. Deze scenario-familie is te kenmerken als technologisch-optimistisch: technologie is de motor van de economie, terwijl de economie op zijn beurt weer een aanjager van technologische ontwikkeling is. Technologische en economische ontwikkeling versterken elkaar, wat leidt tot een high-tech maatschappij. In deze individualistische prestatie maatschappij is iedereen ieders concurrent. Zoals bij elke competitie zijn er "winners" en "losers". De kloof tussen rijk en arm wordt geaccepteerd en het leidt tot het ontstaan van veilige en beveiligde woonwijken voor de rijken ('gated communities') en getto's voor de armen. Het is duidelijk dat in dit toekomstbeeld de macht van de overheid wordt ingeperkt ten gunste van het primaat van de markt. Handelsafspraken op EU en WTO-niveau hollen de macht van de Nederlandse overheid nog verder uit. Het ideaal van deze scenario-familie is een kleine overheid die de marktwerking faciliteert en randvoorwaarden schept voor een ordelijk economisch leven. M.a.w. het bedrijfsleven vraagt, de overheid draait: de overheid als het PR-bureau, de beveiligingsdienst, de account-manager en de fundraiser van de BV Nederland. Dit toekomstbeeld schetst het faillissement van de politiek als plek waar afwegingen worden gemaakt. Politici worden entertainers en de politiek verwordt tot "poli-tainment".

Variaties binnen de markt familie

Er zijn ook interessante verschillen tussen de verschillende leden van deze scenario-familie. Milieu is sowieso het ondergeschoven kindje, maar er zijn duidelijke verschillen van mening over hoe een en ander uitpakt. In het ene markt-scenario neemt CO₂-uitstoot flink af, door technisch-economische oplossingen voor de CO₂-uitstoot, terwijl in het andere markt-scenario de CO₂-uitstoot flink blijft stijgen, omdat investeringen in duurzame energie en energiebesparing achterblijven en de mobiliteit sterk toeneemt. In het ene scenario is er ook bij stijgende CO₂-uitstoot geen probleem, en hoeft dus ook niet opgelost te worden, terwijl door andere leden van de markt-familie forse milieuproblemen, misschien wel groter dan ooit tevoren worden voorzien, en een matig leefklimaat als de noodzakelijke prijs voor welvaart beschouwd.

Ook wat betreft de demografische karakteristieken zijn er grote verschillen in de markt-familie. Waar het ene lid van de familie veel arbeidsmigratie voorziet, denkt een ander lid dat een markt-toekomst mogelijk is met een migratiesaldo nul. Ook de inschattingen van het aantal mensen dat in deze markt-toekomst in Nederland woont, loopt flink uiteen van 14-21 miljoen inwoners. Demografie lijkt dus geen wezenskenmerk van dit toekomstbeeld te zijn.

Ook over de verwachtingen omtrent de (geo-)politieke stabiliteit zijn er verschillen tussen de scenario's in de markt-familie. In een aantal markt-scenario's is er sprake van geopolitieke stabiliteit; in andere scenario's is de wereld onrustiger. In het ene markt-scenario is de islam geen probleem, terwijl in het andere scenario onrust wordt toegeschreven aan religieus-getinte spanningen en verschillen. De voorkeur van deze familie gaat uit naar een (geo)politiek stabiele wereld, maar ook in een minder stabiele wereld kan de markt blijven regeren, lijkt de gedachte die in deze familie heeft postgevat.

Tussen de leden van de markt-familie zijn er ook verschillen in de verwachtingen over de organisatie van het overheidsdomein. Nu loopt de overheid toch aan de leiband, dus het maakt ook niet zo veel uit. In een aantal scenario's is de verwachting dat de EU de sterkste onder de zwakke en reactieve tegenspelers aan de macht zal zijn. De EU is een goed functionerende vrijhandelszone, niet meer dan dat. In andere scenario's zijn de regionale en stedelijke overheden de sterkere onder de zwakkeren. Deze overheden functioneren bedrijfsmatig en oefenen vooral een nachtwakerrol uit.

In de meeste scenario's die tot deze scenario-familie gerekend worden, hoort Nederland, dat meer of minder politiek stabiel kan zijn, tot de winnaars of tenminste de middenmoters van de mondiale competitie. Sommige leden van de markt-familie beseffen dat in een toekomst waarin de markt regeert, Nederland en/of Europa ook tot de verliezers zou kunnen horen. Het scenario Nederland Vrijstaat schetst bijvoorbeeld een toekomst waarin Nederland tot de verliezers in de economische competitie behoort.

Het markt-familie scenario "Big is Beautiful?" is als het ware juist ook kritisch op het marktdenken: mega-fusies leiden tot mega-bedrijven die zich vervolgens maatschappelijk ONverantwoord ondernemen: waar eerst de macht van de grote bedrijven de macht van de nationale en regionale overheden uithoudt ten gunste van een sterke EU als u-vraag-wij-draaien partner, wordt het maatschappelijke onverantwoorde ondernemen juist een stimulans voor lokale overheden, en uiteindelijk werken juist EU, regionale overheden en NGO's eendrachtig samen. In dit scenario blijft de toekomst onbeslist: "By mid-century, though, there still remain many forces pulling in different dimensions, so the future of Europe is unclear".

De markt familie en BZK

In onderstaande tabel is gepoogd een idee te geven van wat bovenstaande beeld zou kunnen betekenen voor onderwerpen die in elk geval relevant zijn voor BZK. Tijdens de workshop is deze tabel verder aangevuld door medewerkers van BZK en de ROB.

Markt scenario Standaard = direct ontleend aan scenario's uit deze familie; Cursief = vertaal- en interpretatieslagen, **Rood = resultaat van de workshop**

Markt-familie	
Veiligheid	kernactiviteiten zijn: orde, defensie en justitie (nachtwaker); BZK zal zich ook in de toekomst nog met veiligheid bezighouden maar dit zal selectief gebeuren.
Sociale veiligheid (incl. criminaliteit)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Risico: inkomensongelijkheid & individualisering & materialisme als voedingsbodem voor criminaliteit ▪ Risico: incidentele erupties ten gevolge van onvrede onder de 'losers' Onvrede onder de losers? → geen tijd geen motivatie (er is werkgelegenheid) ▪ Kleine overheid die krachtig en selectief stuurt ▪ Risico's → effecten voor BZK → veiligheid betaalt je, maar een kleine groep particulieren kan inkopen, en ook bedrijven en overheid ▪ Overheid kan naar strakke regels ▪ Private gevangnissen
Terrorisme	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Verhoogd risico voor antikapitalistisch terrorisme (dat kan uit de islamitische hoek komen, maar dat hoeft niet) ▪ Sociale verschillen zijn groot = risico -> daar beleid op zetten ▪ Democratisering zet (geleidelijk) door in andere werelddelen
Externe veiligheid	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Risico: incidenten, rampen en problemen i.g.v. milieu- en of klimaatproblemen ▪ Markwerking → weinig oog voor het milieu tot het op is. Hier rol voor de overheid: stimuleert zoektocht naar alternatieven
Functioneren openbaar bestuur	
Bestuurlijke indelingen	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Interbestuurlijke verhoudingen: overheden worden elkaar's concurrent ▪ Verdwijnen van bestuurslagen of politieke organen. Minder bestuurslagen → regio i.p.v. provincie (provincie verdwijnt) ▪ Conglomeraten + EU maakt de Nederlandse bestuurslagen minder relevant. ▪ Concurrentie = horizontaal, gemeenten concurreren om vestiging van bedrijven → welke gemeente biedt de meeste veiligheid aan haar burgers? ▪ Wat gebeurt er met het staatsbestel?: afschaffen Eerste Kamer en Raad van State? ▪ Komt er een gekozen staatshoofd in verband met de economische belangen? ▪ Regiodel (7 stadhouders)/ raad van bestuur, raad van commissarissen = Ambassadeur. ▪ Koninkrijksrelaties, daar willen we vanaf want het kost teveel geld. Wel als winstgewest, als nieuwe markt, of voor stabiliteit in het handelsleven
Sturings-, beheer- en samenwerkingsrelaties	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Overheid is reactief; doet wat het bedrijfsleven wil ▪ Overheid werkt bedrijfsmatig; overheid als uitvoeringsloket ▪ Overheid ook actief, niet alleen uitvoering van basistaken, komt alleen in actie wanneer de markt 't niet goed regelt. ▪ Toezichtsfunctie: monitoren wat er gebeurt; doel is minimum-kwaliteit waarborgen en de kosten in de hand houden, handhaving. Toezichtinstellingen verder optuigen. ▪ Ook Raad van Bestuur voor de EU. ▪ BPR/GBA belangrijk in verband met veiligheid; het bedrijfsleven heeft belang bij gelaatsscans. ▪ Verzakelijking, zelfredzaamheid
Spelregels (incl. financiële)	

arrangementen)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Efficiency → meer privatiseren, minimaal sociaal stelsel op bestaansminimum ▪ Basissstelsel ▪ DGMOOS en GSB zijn weg en het gemeentefonds is niet meer dan een verdelde verdeelsleutel. Wat rest is BSG. ▪ Kleine overheid biedt steun aan maatschappelijke organisaties/ one issue-bewegingen. ▪ Uiteindelijk wordt er één bestaansminimum vastgesteld. ▪ Liefdadigheid en armenzorg: minimale functie voor de overheid, Bill Gates als filantroop.
Slagkracht/oplossend en organiserend vermogen	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Kleine overheid ▪ Privatisering: particuliere adviesbureaus nemen deel van de overheidstaken over ▪ Bedrijfsmatige aanpak van problemen ▪ Perceptie daadkracht is afhankelijk van schouderklopjes van het bedrijfsleven ▪ Klein en selectief
Kwaliteit van beleid en dienstverlening	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Pro-bedrijfsleven, gericht op economische actoren
Ambtelijk apparaat	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Bedrijfskundigen en mensen uit het bedrijfsleven; mensen die opkijken tegen het bedrijfsleven ▪ Weg met de idealisten ▪ Prestatiemetingen & up-or-go regime ▪ Marktconforme beloningen, aantasting van de ambtelijke status ▪ Minder ambtenaren → private samenwerking voor uitvoering klein departement ▪ Geen gelijke beloning → horizontale concurrentie ▪ Persoonlijke taakstelling → zie bedrijfsleven ▪ Uiteindelijk zullen de ministeries gebundeld worden.
Kwaliteiten bestuurders	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Commissarissen worden bestuurders, en omgekeerd, of zelfs tegelijkertijd ▪ Bestuurders worden verkopers van pro-bedrijfsleven beleid ▪ Campagne-sponsoring ▪ Imago is alles ~ politainment ▪ Worden bespeeld door het bedrijfsleven (dir. Havenbedrijf van Rotterdam is een voorbeeld (2 handen op 1 buik))
Participatie van burgers	<ul style="list-style-type: none"> ▪ De burger is consument, en zal zich dus ook zo gedragen ▪ onvrede van 'losers' → overheid als zondebok → oprispingen à la fortuinisme ▪ Gee Wel georganiseerd maatschappelijk verzet, maar tijdelijke gelegenheidscoalities ▪ Van OR naar individuele werknemer ▪ Rol ICT groot-> internet biedt info + organisatie-vermogen
Politieke partijen	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Het is niet nodig om je aan te sluiten bij een politieke partij of maatschappelijke beweging ▪ Consumenten zijn niet in de politiek geïnteresseerd, alleen in politieke soaps ▪ Pol. partijen: zijn ze er nog wel? Zelforganiserende tegenhangers voor het bedrijfsleven (zie verenigde burgers bij

	<ul style="list-style-type: none"> ▪ legio lease ▪ Invloed via andere vormen voor burgers → referenda?? Contracten afsluiten
--	--

Democratische legitimatie	
Vertrouwen in instituties & toegankelijkheid	<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>Irrelevant</i> ▪ Vertrouwen wordt aangetast → opbloei consumentenbonden / ondoorzichtig voor de consument ▪ Burgers vinden geen bondgenoot in de overheid ▪ Je weet als consument niet of je het juiste product krijgt of het kwaliteit heeft.
Transparantie & wijze van (publieke) verantwoording	<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>Jaarverslagen – en rekenkamer-cultuur en/of 'bouwfraude'-cultuur</i> ▪ <i>Reclamespotjes</i> ▪ <i>Ranglijsten / benchmarking</i> ▪ <i>Toezicht blijft</i> ▪ <i>Personalificatie van de samenleving → media performance</i>

Kwantificeren van de markt familie

In de onderstaande tabel staan, geordend op basis van tijdshorizon, de kwantitatieve gegevens voor economie en bevolking. Voor zover er sprake is van kwantificering in toekomstverkenning zijn dat de meest voorkomende gekwantificeerde variabelen. Het is interessant te zien dat hoewel het toekomstbeeld geschetst in deze scenario's wat betreft dominante kenmerken grote overeenkomsten vertoont, dit niet per definitie betekent dat de kwantitatieve inschattingen bij elkaar in de buurt liggen. Met andere woorden, het cijfer heeft een context nodig om een betekenis te krijgen.

Naam scenario	Tijdshorizon	Economie (in % economische groei per jaar)	Bevolking (in miljoenen mensen of % groei per jaar)
Economie en fysieke omgeving Global competition	2020	3¼ %	16,9
Questa, grenzeloos Nederland	2030	3,25%	18,3
Scene Nederland als productieruimte	2030	Tot 2020 4% daarna 2-3%	19,5
Beleef 2030 Hyper individualisme	2030	4%	14
Scenario's Amsterdam, stad van succes	2030(?)		
Limburg uitstekend in Europa, Euromotor	2030		1.131.000 Limburgers
Kwaliteit en toekomst, mondiale markt	2040	2,5%	20 (in 2050)
Vier vergezichten op Nederland Global economy	2040	2,1%	19,7
Vier vergezichten op Nederland Transatlantic market	2040	1,7%	16,8
Four futures of Europe, Transatlantic market	2040	Voor EU: 2000-2020, 2,3% en 2020-2040 1,6%	Voor EU: 2000-2020, 0,2% en 2020-2040 -0,1%
Four futures of Europe, Global economy	2040	Voor EU: 2000-2020, 2,7% en 2020-2040 2,3%	Voor EU: 2000-2020, 0,4% en 2020-2040 0,2%
Energie en samenleving, Vrijhandel	2050	3%	Tussen 15,7 en 18,9
Waterscenario's, Individualist	2050	3%	0,4 % groei per jaar
Visions, Knowledge is King	2050		
Visions, Big is Beautiful?	2050		
Visions, Technology rules	2050		
Beelden van Bestuur, Transactie-samenleving	-		
Beelden van bestuur, Vluchtige samenleving	-		

Zagen aan de pijlers van de Markt-familie

Elk toekomstbeeld rust op een aantal pijlers, die essentieel zijn voor de levensvatbaarheid van een dergelijke toekomst. Welke ontwikkelingen, gebeurtenissen of systeemdynamiek zouden de grondvesten van dit toekomstbeeld kunnen bedreigen? Nadenken over dergelijke bedreigingen onderstreept ook dat een dergelijk toekomstbeeld, ook al zijn er veel scenario's die tot deze familie behoren, geen voorspelling is, noch kan zijn.

- Stel dat het aantal 'losers' relatief gezien erg groot wordt, en dat deze verliezers zich toch goed organiseren, waardoor ze invloedrijk kunnen worden. Dat kan van politieke invloed zijn. Anderzijds kunnen 'losers' ook macht uitoefenen door het ontregelen van economische processen of het verheffen van criminaliteit tot de norm, waardoor veel kapitaal uit de officiële economie weglekt.
- In de meeste scenario's die deel uitmaken van deze familie draait het om grondstoffen en energie. Stel dat grondstofvoorraden en energiebronnen of uitgeput zouden raken, dan wel zo duur worden dat het op termijn zou kunnen leiden tot het failliet van de wereldeconomie.
- Stel dat idealisten en anti-kapitalisten niet uitsterven, maar toch een relatief grote groep vormen, en dat ze zich gaan gedragen als anti-consumpten, die ook niet hard en lang willen werken, zelfs als dat tot soberheid leidt. Dat zou de consumptie (een van de pijlers van een economie) en de produktie (een andere pijler van de economie) kunnen ondermijnen.
- In de markt-familie-scenario's is meer of minder sprake van een verschuiving naar een kennis-economie. Stel dat er een "brain-drain"-exodus vanuit Europa naar andere werelddelen op gang zou komen.
- Stel dat een veranderend klimaat in tegenstelling tot de dominante verwachtingen in de marktfamilie toch de wereldeconomie ontwricht door een aanslag op ruimte en infrastructuur en economische schade van rampen, waardoor de economie ontwricht raakt.

3.3 DE BACK-TO-BASICS-FAMILIE

Het kernbeeld van de back-to-basics-familie

De scenario's die behoren tot de Back-to-basics-familie schetsen een toekomst waarin gemeenschapszin en zelfvoorziening centraal staan. Mensen leven in hechte, saamhorige collectieven. Sociale controle en zeggenschap voor het collectief zijn de dominante maatschappelijke processen. Omdat burgers zich in de eerste plaats identificeren met de groep en de plek waartoe ze behoren, is er weinig waardering voor overheidsinstanties. Daardoor verliezen overheden hun democratische legitimatie en daarmee de grip op de samenleving. Er is sprake van economische krimp en soberheid (lage consumptie). Tegelijkertijd viert de informele economie tussen groepsleden hoogtij. Dit toekomstbeeld is "low-tech": hetzij als een vrijwillige keuze, hetzij als gevolg van economische achteruitgang. Door een krimpende, versoberde economie, waarin geconsuminderd wordt en de mobiliteit afneemt, vermindert de druk op het milieu (incl. CO₂-uitstoot) als vanzelf. Men kampt dus niet met grote milieuproblemen.

Variaties binnen de back-to-basics-familie

Er zijn binnen deze familie twee takken te onderscheiden, afhankelijk van de aard van de “groep”. In de ene tak, waartoe scenario’s als “Divided Europe” en “Tribal Society” behoren, heeft de groep het karakter van een stam of een clan. “Basics” slaat hier op een basaal cultuurpatroon, waarin het recht van de sterkste geldt. In de andere tak, waartoe o.a. scenario’s als “Ecologie op kleine schaal” en “Nederland als milieuruimte” worden gerekend, heeft het collectief het karakter van een commune. “Basics” heeft in deze tak van de familie betrekking op de verhouding tussen mens en natuur. Back-to-basics betekent hier dus eigenlijk “terug naar de natuur”. Dat lijken fundamentele tegenstellingen, maar interessant genoeg is in beide takken van de back-to-basics familie sprake van eenzelfde soort dynamiek, alleen domineren andere waarden en motieven (zie tabel), waardoor het kern-toekomstbeeld een andere kleur en sfeer krijgt. De scenario’s in de back-to-basics-familie komen dus overeen wat maatschappelijke dynamiek betreft, maar verschillen in de motieven en collectieve waarden die dominant worden.

<i>Karakter van het collectief</i>	Stam, clan	Commune
<i>Groepswaarde</i>	Basaal cultuurpatroon: recht van de sterkste	Verhouding tussen mens en natuur: terug naar de natuur
<i>Kenmerken</i>	Isolationistisch	Menselijke maat
	Status is belangrijk (mogelijk te verwerven via consumptiegoederen en gadgets, maar dat kan spanningen opleveren in tijden van economische krimp en soberheid)	Solidariteit
	Onverschillig t.o.v. milieu en natuur	Ecologisch, milieubewust
	Anti-kosmopolitisch	Technologisch wantrouwen

Verder zijn er als het ware “fase-verschillen” binnen beide takken, afhankelijk van de grootte van het collectief. In het ene scenario binnen de stam-tak is vooral sprake van nationalisme en chauvinisme, en dus van een “alleingang” van nationale staten, terwijl in een ander scenario het collectief ook qua grootte het karakter van een stam of een clan heeft. Een soortgelijk fase-verschil is zichtbaar binnen de commune-tak. In het ene scenario is sprake van een mondiale solidariteit, m.a.w. alle wereldburgers behoren tot het relevante collectief. In andere scenario’s is de commune veel kleiner geworden. Waar in de stam-tak bij een klein collectief sprake is van eeuwige vetes en strijd tussen de verschillende groepen, wordt in de commune-tak in het algemeen een harmonieus samenleven van (en eventueel ruilhandel tussen) de diverse communes voorzien. Voor zover er in de back-to-basics toekomstbeeld überhaupt nog over zoiets als “geopolitiek” kan worden gesproken, is er in het eerste geval sprake van geopolitieke instabiliteit, terwijl in het tweede geval een vreedzame wereld wordt voorzien.

Het bedrijfsleven is bij deze familie nauwelijks in beeld. Slechts in aantal scenario’s komt het bedrijfsleven ten tonele, maar de opvattingen over het bedrijfsleven lopen uiteen. In het ene scenario (“Isolatie”) is bijvoorbeeld de heersende opvatting is dat de overheid het

bedrijfsleven geen beperkingen moet opleggen. In een ander scenario (“Tribal Society”), daarentegen, wordt Nederland een diensten-economie waaruit de industrie verdwijnt. In weer een ander scenario moet het bedrijfsleven rekening houden met een veelheid aan lokale markten, met elk verschillende behoeften (“Ecologie op kleine schaal”).

De back-to-basics-familie en BZK

In onderstaande tabel is gepoogd een idee te geven van wat bovenstaande beeld zou kunnen betekenen voor onderwerpen die in elk geval relevant zijn voor BZK. Tijdens de workshop is deze tabel verder aangevuld door medewerkers van BZK en de ROB. Hierbij dient te worden opgemerkt dat de deelnemers van de workshop uit de Commune-groep het scenario moeilijk te interpreteren vonden. Er heerste het gevoel dat ze er echt alle kanten mee op konden, en het kostte moeite om het eigen referentiekader los te laten. Er werd expliciet aangegeven dat de interpretatie niet meer (en niet minder!) is dan “één (hinein)interpretatie van het scenario”.

Gewoon lettertype – direct ontleend aan scenario's uit deze familie; Cursief – vertaal- en interpretatieslagen **Rood** -- resultaat van de workshop

Stam	
Veiligheid	
Sociale veiligheid (incl. criminaliteit) Maffia etc? onderwereld (schaduw economie)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Risico: zeer onveilige openbare ruimte ▪ Maar: veilig binnen clan → privatisering Recherche
Terrorisme	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Stammen bestrijden elkaar. <i>Terroristische aanslagen kunnen hiervan het resultaat zijn. Gevaar kan uit verschillende hoeken komen.</i> ▪ Repressie van de overheid
Externe veiligheid	
Functioneren openbaar bestuur	
Bestuurlijke indelingen gezamenlijk belang? Werk?	<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>Bestuurlijke indeling is afhankelijk van de grootte van het collectief; in veel scenario's neemt belang van Europese en mondiale instellingen af</i> ▪ Klein -> gemeente zo dicht mogelijk bij clan ▪ <i>Nadruk komt te liggen op handhaven van openbare orde en verhoudingen tussen stammen</i>
Sturings-, beheer- en samenwerkingsrelaties Minder hiërarchie → andere middelen	<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>Door gebrek aan draagvlak, kan BZK niet anders dan reageren op wat er gebeurt, lopen achter de feiten aan en roeten tegen de stroom in → mogelijke reactie uit onmacht: overregulering (tijdelijk)</i> ▪ Repressie ▪ Wie zorgt er (bij gebrek aan centrale overheid met overkoepelende macht) voor de wetgeving en regelgeving voor het “algemeen goed”?
Slagkracht/oplossend en organiserend vermogen	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Overheid is niet daadkrachtig en de nationale staat is niet per definitie het centrum.
Kwaliteit van beleid en dienstverlening	
Ambtelijk apparaat	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Kabinet van stamoudsten ▪ Het imago van BZK holt achteruit: wie wil er nog bij BZK/ het rijk werken?

Democratische legitimatie	
Vertrouwen in instituties & toegankelijkheid	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Er is geen democratie: mensen identificeren zich met hun stam
Transparantie & wijze van (publieke) verantwoordings	
Kwaliteiten bestuurders	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Gevaar voor de bestuurlijke integriteit omdat de leden van een clan ook bestuurders kunnen zijn.
Participatie van burgers	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Burgers voelen zich geen staatsburgers
Politieke partijen	

Commune	
	<p>Algemene vragen: Op basis waarvan worden die communes opgericht (geografie? Familiebanden? Gemeenschappelijk belang, dus een soort van vakbond? Gemeenschappelijke kennis, dus een soort van gilde?)? En zijn daar ook regels aan verbonden (en zo ja, door wie worden die dan opgelegd en wie controleert dat?)</p> <p>Veiligheid zal waarschijnlijk onder één uitvoerend ministerie gaan vallen: dat biedt dan meerdere diensten aan.</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>Uitgangspunt: veilige en harmonieuze samenleving door solidariteit en sociale controle</i> ▪ Veiligheidspoot van de EU weg, nog wel taak van rijksoverheid ▪ Buitenwereld ▪ Sociale veiligheid valt weg ▪ Spanningen tussen communes ▪ Elke groep heeft een eigen dynamiek, eigen waarden ▪ NL, neutraal, afschaffing leger ▪ Iets “peace-corps”achtings waarbij de nadruk ligt op vrijwilligheid en social (i.t.t. militair) ▪ Rapid-reaction force (nationaal) solidariteit, honger, natuurrampen, smalle rijksoverheid, randvoorwaarden scheppende taak van de overheid In stand houden van de communes.
	<p>Veiligheid</p> <p>Sociale veiligheid (incl. criminaliteit)</p> <p>Terrorisme</p> <p>Externe veiligheid</p>
	<p>Functioneren openbaar bestuur</p> <p>Bestuurlijke indelingen</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>Bestuurlijke indeling is afhankelijk van de grootte van het collectief: in veel scenario's neemt belang van Europese en mondiale instellingen af</i> ▪ Gemeentes & Europa, coöperaties, kleinschalige gemeentelijke herindeling (of gemeentes afgeschaft) ▪ Infrastructuur/communicatie/zelfvoorzienend ▪ Samenwerkingsrelaties tussen diverse collectieven ▪ Eisen communes? Inrichting vrij ▪ Opties: BZK wordt overbodig of BZK wordt gereorganiseerd vanuit de behoeften en wensen vanuit het collectief ▪ Financieel shared service centre (SSC) ▪ Geen belasting maar betaling diensten ▪ Tolsysteem ▪ Wie zorgt er (bij gebrek aan centrale overheid met overkoepelende macht) voor de wetgeving en regelgeving voor het “algemeen goed”? ▪ Overheid verdwijnt vanwege overbodigheid, of wordt gereorganiseerd vanuit de behoeften en wensen vanuit het collectief: slagkracht en organiserend vermogen ligt decentraal ▪ Uitvoerend SSC ▪ Verschuiving van het publieke domein naar burgers zelf ▪ Maatwerk, kleinschalig, kwaliteit. ▪ Effectief en gericht ▪ Randvoorwaarden scheppend, basistaaken (wegbouw) <p>Sturings-, beheer- en samenwerkingsrelaties</p> <p>Spelregels (incl. financiële arrangementen)</p> <p>Slagkracht/oplossend en organiserend vermogen</p> <p>Kwaliteit van beleid en dienstverlening</p>

	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Faciliterend, minder bureaucratisch, transparant en kritisch ▪ Controle??? Meerdere shared service centres van de rijksoverheid. Per geleverde dienst afgerekend ▪ Klein, burgers doen veel zelf, uitvoerend → BZK opgeheven
Ambtelijk apparaat	
Democratische legitimatie	
Vertrouwen in instituties & toegankelijkheid	<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>Democratie is gedecentraliseerd in communes (binnen randvoorwaarden)</i> ▪ <i>Vertrouwen groot</i>
Transparantie & wijze van (publieke) verantwoording	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Transparant voor nationale overheid en communes, niet perse tussen communes onderling. ▪ Mensen van SSC moeten solliciteren naar een functie en worden geselecteerd op hun merites
Kwaliteiten bestuurders	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Op merites geselecteerd, Plato-> oude griekenland – politeia ▪ Niet machtsdenken maar resultaat-denken ▪ Aan de top van het ministerie wordt een hoge kwaliteit verondersteld.
Participatie van burgers	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Burgers voelen zich geen staatsburgers ▪ Internet rol in participatie → geen parlement nodig ▪ Collectief Niet goed, dan wordt er niet betaald ▪ Virtuele stemmingsronden. Contact op afstand. ▪ Moet je ergens ingeschreven staan om te mogen participeren?? ▪ Brede directe participatie, burgers kiezen onderwerpen/thema's en het ministerie zal horizontaliserend kaders stellen.
Politieke partijen	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Afschaffing op rijksniveau, E-communities ▪ Communes -> gildes & vakbonden

Kwantificeren van de back-to-basics-familie

In de onderstaande tabel staan, geordend op basis van tijdshorizon, de kwantitatieve gegevens voor economie en bevolking. Voor zover er sprake is van kwantificering in toekomstverkenning zijn dat de meest voorkomende gekwantificeerde variabelen. Het is interessant te zien dat hoewel het toekomstbeeld geschetst in deze scenario's wat betreft dominante kenmerken grote overeenkomsten vertoont, dit niet per definitie betekent dat de kwantitatieve inschattingen bij elkaar in de buurt liggen. Met andere woorden, het cijfer heeft een context nodig om een betekenis te krijgen.

Naam scenario	Tijdshorizon	Economie (in % economische groei per jaar)	Bevolking (in miljoenen mensen of % groei per jaar)
Economie en fysieke omgeving Divided Europe	2020	1½%	16,2
Beleef 2030 Tribal society	2030		21
Scene Nederland als overlevingsruimte	2030	Stagnatie tot 2010 1,5% daarna 1%	Tot 2015 16,2 en na 2015 15,7
Scene Nederland als milieuruimte	2030	2%	Tot 2025 krimp naar 15 daarna groei naar 17
Scenario's Amsterdam stad van Polarisatie	2030		
Vier vergezichten op NL Regional communities	2040	0,7%	15,8
Four futures of Europe, Regional communities	2040	Voor EU: 2000-2020, 1,1% en 2020-2040 0,2%	Voor EU: 2000-2020, 0,0% en 2020-2040 -0,3%
Energie en samenleving Ecologie op kleine schaal	2050		
Energie en samenleving Isolatie	2050		
Bevolkingsscenario's werelden te winnen, A1 wereld	2050		20
Waterscenario's, Egalitair	2050	1 %	0,2% groei per jaar
Beelden van bestuur, Pluriforme samenleving	-		

Zagen aan de pijlers van de back-to-basics-familie

Elk toekomstbeeld rust op een aantal pijlers, die essentieel zijn voor de levensvatbaarheid van een dergelijke toekomst. Welke ontwikkelingen, gebeurtenissen of systeemdynamiek zouden de grondvesten van dit toekomstbeeld kunnen bedreigen? Nadenken over dergelijke bedreigingen onderstreept ook dat een dergelijk toekomstbeeld, ook al zijn er veel scenario's die tot deze familie behoren, geen voorspelling is, noch kan zijn.

- ☞ In deze scenariofamilie staat het collectief centraal. Zijn mensen vrijwillig lid van een commune of stam? Stel nu dat daarentegen individualisering onomkeerbaar is. Stel dat mensen hun vrijheid helemaal niet willen opofferen aan sociale

- controle en een ‘vaste’ groep? Wat als mensen de sociale controle als overmatig ervaren?
- Stel dat milieubewust en harmonieus samenleven alleen maar mogelijk blijkt met behulp van slimme en dus high-tech en dure technologie, omdat de mensen bepaalde luxe niet meer op willen geven. Is dat mogelijk in een verarmde samenleving?
 - De overheid wordt in deze toekomst buitenspel gezet, maar stel dat de overheid zich niet zo makkelijk laat opdoeken, maar er repressie en dictatuur tegenover zet?
 - Hoe wordt de productie georganiseerd? Hoe functioneert het bedrijfsleven?
 - Hoe slagvaardig is deze samenleving in tijden van crisis?

3.4 DE LENTE-FAMILIE

Het kernbeeld van de lente-familie

De scenario's in de lente-familie hebben met elkaar gemeen dat er geen sprake is van een sterk of versterkt doorzetten van een trend uit het verleden. Het toekomstbeeld in deze familie schetst een nieuwe Renaissance met behoud van het goede. De scenario's in deze familie schetsen een toekomst waarin gepoogd wordt van het verleden te leren. Het toekomstbeeld laat eigenlijk een kentering zien waarbij het geluk van de mens centraal staat. Dat betekent dat persoonlijk welzijn en aandacht voor de omgeving en immateriële belangrijke waarden zijn. Dit toekomstbeeld is nadrukkelijk antropocentrisch en individualistisch van karakter, maar het draait niet alleen om de mens en het is anti-egoïstisch, al is het maar uit welbegrepen eigenbelang of praktisch idealisme. Het is een én-én wereld: dus het individu én de maatschappij, welzijn én welvaart, mens én natuur, menszijn, welbevinden én geluk. De centrale ethiek, die zowel wordt toegepast door individuen als bedrijven, is vervat in de vraag “wat draagt u bij aan de samenleving?”. In dit toekomstbeeld kiest het bedrijfsleven voor maatschappelijk verantwoord ondernemen. Het bedrijfsleven neemt die verantwoordelijkheid serieus, zonder daartoe gedwongen te worden. Met het oog op rust en kwaliteit, kiezen mensen ervoor om minder te werken (richting 30-urige werkweek) en meer te genieten van hun vrije tijd. Zorg voor jezelf (gezondheid, onafhankelijkheid) is belangrijk. Ook de zorgsector is belangrijk als voorziening ten behoeve van gezondheid en kwaliteit van leven. Het toekomstbeeld is niet per definitie anti-technologisch. Slimme, schone en hoogwaardige technologie, hetzij grootschalig, hetzij kleinschalig, wordt ingezet ten dienste van kwaliteit van leven, bijvoorbeeld gentechnologie in dienst van de gezondheid en auto's op waterstof in dienst van milieu- en leefomgevingkwaliteit.

Variaties binnen de lente-familie

De scenario's die tot deze familie behoren zijn allemaal Europees georiënteerd, maar Europa wordt op verschillende manieren ingekleurd. Zo is er in “waarde(n)vol Nederland” sprake van een sterk één Europa dat een grote mate van politieke integratie vertoont en waarin politieke overeenstemming bestaat m.b.t. de einddoelen van de Europese integratie. In “Vrijwillige Eenvoud” spreekt men van de Verenigde Staten van Europa, waarbinnen nieuwe (landsgrens-overschrijdende) regio's worden gevormd. De

insteek is in het algemeen redelijk kosmopolitisch. In sommige scenario's is er sprake van sterke mondiale organisaties zoals WTO en VN. In andere scenario's ligt de nadruk juist op het delegeren naar lokale en regionale overheden.

Binnen de lente-familie zijn verschillende variaties mogelijk. Denk bijvoorbeeld aan het verschil in de mate van technologische ontwikkeling. In "Waarde(n)vol Nederland" is bijvoorbeeld sprake van hoog technologische ontwikkeling. Technologie staat in dit scenario volledig in dienst van de verbetering van de kwaliteit van leven en de verbetering van de kwaliteit van de leefomgeving. Daarentegen is "Vrijwillige Eenvoud" weer een scenario waarbinnen sprake is van laagtechnologische ontwikkeling, bij eenvoud hoort in dat scenario ook technologische eenvoud.

De lente-familie en BZK

In onderstaande tabel hebben is gepoogd een idee te geven van wat bovenstaande beeld zou kunnen betekenen voor onderwerpen die in elk geval relevant zijn voor BZK. Tijdens de workshop is deze tabel verder aangevuld door medewerkers van BZK en de ROB.

Standaard lettertype – direct ontleend aan scenario's uit deze familie; Cursief – vertaal- en interpretatieslagen **Rood -- resultaat van de workshop**

Lente familie	
Veiligheid	
Sociale veiligheid (incl. criminaliteit)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Hoge sociale veiligheid; <i>afgestankt apparaat voor orde, defensie en justitie, minimale bezetting</i> ▪ Beveiliging wordt particulier geregeld. Meer gebruik van technologie → minder "blauw" ▪ Rust en vertrouwen hebben terrorisme verdrongen. <i>afgeslankte AIVD, minimale bezetting</i> ▪ <i>Niet zo 'n issue</i>
Terrorisme	
Externe veiligheid	
Functioneren openbaar bestuur	
Bestuurlijke indelingen	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Nationaal beleid staat in het teken van EU-beleid ▪ Eén Europa → <i>Europese oriëntatie integreren en verankeren, de nationale staat is niet meer het ijkpunt → BZK wordt Ministerie voor openbaar bestuur, democratie en openbare orde + transparantie en integriteit (alleen EU-grondwet)</i> ▪ <i>Provincie als bestuurslaag verdwijnt → rol op terrein van stedelijk en groen beleid wordt sterker</i> ▪ <i>Belangrijke rol in opleiden en professionaliseren van ambtenaren die in <u>Europese</u> en mondiale instituties (gaan) werken</i> ▪ Nationaal vertaalt EU naar lokaal v. v. ▪ Voor BFO/IFLO: er moet een protocol komen voor toezicht op lokaal niveau. De Europese controle moet op lokaal niveau georganiseerd worden. Er komen art. 12 regio's (30 regio's) en benchmarking. ▪ Koninkrijksrelaties: 1) Nederland 2) ABC-landen; streven naar een gezamenlijke agenda → andere coördinatiemechanismen
Sturings-, beheer- en samenwerkingsrelaties	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Pro-actief op zoek naar samenwerking met en vormgeven van gelijkwaardige samenwerking met bedrijfsleven en maatschappelijk middenveld ▪ Initiëren en begeleiden van nieuwe rolverdeling, incl. delegeren van bevoegdheden naar Europa en lokale overheden (steunend op experts) ▪ Liberalisering voor een deel terug draaien (energie, zorg) ▪ ROB zal zich meer moeten gaan richten op Europa, dit te samen met de RMO. De ROB zal losgekoppeld moeten worden van politieke prioriteiten → een ander werkprogramma
Spelregels (incl financiële arrangementen)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Uitnodigende wet- en regelgeving ▪ Financiering van gewenste technologische ontwikkelingen ▪ Veel overleg, convenanten → BZK: vormgeving en richtlijnen → veel op papier

Slagkracht/oplossend en organiserend vermogen	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Heeft weinig slagkracht nodig; hoge eisen aan organiserend vermogen → type ambtenaar ▪ Bestuurlijke vernieuwing: <u>burgerparticipatie</u> in verschillende vormen, referenda en e-governance ▪ <u>Zelforganisatie in de zorg</u> ▪ <u>Handelen komt voort uit incidenten: er is geen aandacht voor de toekomst.</u> ▪ <u>Kwaliteit is prioriteit ook voor Tweede Kamer</u>
Kwaliteit van beleid en dienstverlening	
Ambtelijk apparaat	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Hoogopgeleid en hele goede sociale en communicatieve vaardigheden, moeten ook <u>verantwoorde burgers</u> zijn
Democratische legitimatie	
Vertrouwen in instituties & toegankelijkheid	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Maatschappelijk verantwoorde instituties en overheid genieten het volle vertrouwen <u>zelfs koninkrijksrelaties</u> ▪ Pro-actief waarborgen van toegankelijkheid ▪ <u>Pro-actief waarborgen van transparantie</u>
Transparantie & wijze van (publieke) verantwoording	
Kwaliteiten bestuurders	<ul style="list-style-type: none"> ▪ <u>Integere politici</u>
Participatie van burgers, <u>bedrijven</u>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Veel belangstelling ▪ Burgers zijn gemotiveerd om een actieve rol te spelen in politiek en bestuur mits ze merkbaar invloed hebben ▪ <u>MVO + consumenten hebben macht</u> ▪ <u>Info-verwerking burgers eenvoudiger</u> ▪ <u>Geen Haagse stomp: meer verweven met maatschappelijke instituties</u>
Politieke partijen	

Kwantificeren van de lente-familie

In de onderstaande tabel staan, geordend op basis van tijdshorizon, de kwantitatieve gegevens voor economie en bevolking. Voor zover er sprake is van kwantificering in toekomstverkenning zijn dat de meest voorkomende gekwantificeerde variabelen. Het is interessant te zien dat hoewel het toekomstbeeld geschetst in deze scenario's wat betreft dominante kenmerken grote overeenkomsten vertoont, dit niet per definitie betekent dat de kwantitatieve inschattingen bij elkaar in de buurt liggen. Met andere woorden, het cijfer heeft een context nodig om een betekenis te krijgen.

Naam scenario	Tijdshorizon	Economie (in % economische groei per jaar)	Bevolking (in miljoenen mensen of % groei per jaar)
Economie en fysieke omgeving European coordination	2020	2¾	17,7
Questa, Waarde(n)vol Nederland	2030	2,75%	19,3
Beleef 2030 Vrijwillige eenvoud	2030	1%	16
Scene Nederland als belevingsruimte	2030	3%	18,5
Scenario's Amsterdam, Stad van tolerantie	2030		
Limburg uitstekend in Europa, Bloeiend land	2030		1.131.000 Limburgers
Kwaliteit en toekomst zorgzame regio	2040		16
Vier vergezichten op Nederland Strong Europe	2040	1,2%	18,5
Four futures, Strong Europe	2040	Voor EU: 2000-2020, 1,8 % en 2020-2040 1,3%	Voor EU: 2000-2020, 0,4 % en 2020-2040 0,2%
Energie en samenleving Grote solidariteit	2050	3%	
Bevolkingsscenario's werelden te winnen, B1 wereld	2050		19
Representatief en participatief, Deliberatieve democratie-		
Representatief en participatief, Atomistische benadering-		

Zagen aan de pijlers van de lente-familie

Elk toekomstbeeld rust op een aantal pijlers, die essentieel zijn voor de levensvatbaarheid van een dergelijke toekomst. Welke ontwikkelingen, gebeurtenissen of systeemdynamiek zouden de grondvesten van dit toekomstbeeld kunnen bedreigen? Nadenken over dergelijke bedreigingen onderstreept ook dat een dergelijk toekomstbeeld, ook al zijn er meerdere scenario's die tot deze familie behoren, geen voorspelling is, noch kan zijn.

- Weinig innovatie is een mogelijk afbreukrisico. Stel dat technologie als kwaliteitsverbeteraar wegvalt?
- Dit toekomstbeeld vraagt om mensen die zich individueel ontplooien en ontwikkelen. Stel dat mensen slapend rijk en slapend gelukkig willen worden?
- Stel dat o.a. vergrijzing en zorg voor ouderen, minder werken en meer vrije tijd onmogelijk maken?
- De wereld veranderen begint bij jezelf in dit toekomstbeeld, maar waar blijf je als de anderen niet meedoen?

3.5 EINZELGÄNGERSCEENARIO: NEDERLAND POLDERLAND

Het kernbeeld van Nederland Polderland⁸

De Nederlandse samenleving wordt gekenmerkt door vrede en tevredenheid. Nederlanders hebben niets te klagen: men is de afgelopen dertig jaar weer wat rijker geworden en eigenlijk ook meer tevreden. Er gebeuren weinig spannende dingen, veranderingen verlopen in een traag en continu tempo. Aan de basis van deze rust ligt een cultuur van consensus en communicatie: Nederland is en blijft een land van overleg en compromissen. De twee grootste veranderingen die zich voor gedaan hebben is dat het bestuur van het land anders vormgegeven is en dat de handelspartners van Nederland vrijwel allemaal de Oost-Europese nationaliteit hebben.

Bestuurlijke vormgeving

Politieke partijen zijn verdwenen, voorheen publieke taken zijn verzelfstandigd in uitvoeringsorganisaties die zelfs de beleidsontwikkeling op zich hebben genomen. Overleg en participatie zijn geïnstitutionaliseerd in het maatschappelijk middenveld. Hiertoe is besloten na een legitimiteitscrisis in de politieke besluitvorming (±2010). De politieke partijen zijn verdwenen en vervangen door organisaties in het maatschappelijk middenveld, die een helder en enkelvoudig belang na streven, de zogenaamde Pubo's. Een groot deel van de vroegere overheidstaken is verschoven naar de Pubo's. Hieraan lagen vier oorzaken ten grondslag: 1) politieke partijen werden steeds minder herkenbaar, 2) het succes van de EMU dwong de Nederlandse overheid om kostbare overheidstaken te verzelfstandigen, 3) ambities op het terrein van zorg, onderwijs en infrastructuur kwamen onder druk te staan en men merkte dat voorstellen van het bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties breed gedragen werden en meer kans van slagen hadden en 4) de goede ervaringen die men eind 20ste eeuw heeft opgedaan met thematisch georganiseerde discussies rond thema's als groei van de luchthavens.

Deze Pubo's zijn verantwoordelijk voor zowel taakuitvoering als taakontwikkeling, dus beleidsontwikkeling, wetgeving, besluitvorming, uitvoering en de handhaving. Voorstellen van de Pubo's worden intensief besproken met maatschappelijke organisaties en vervolgens geaccordeerd door het parlement. Soms lukt het niet om tot besluitvorming te komen. Dit wordt gezien als onvermijdelijk "men kan het niet over alles eens zijn" en men accepteert dit als een offer voor de zorgvuldigheid van het maatschappelijke besluitvormingsproces. Het vele overleg voorkomt veel risico's, maar voorkomt tevens kansen. Deze prijs betalen Nederlanders graag; hardlopers zijn doodlopers, wie gewoon doet, doet al gek genoeg.

Politieke taakverdeling en de praktijk

In de praktijk worden de discussies gevoerd op het niveau van de burgers en de organisaties die daadwerkelijk bij het betreffende vraagstuk betrokken zijn. De officiële besluitvorming wordt afgerond in het parlement. In de praktijk bekrachtigt het parlement in vrijwel alle gevallen het door de Pubo's voorbereide besluit waarover in het maatschappelijk debat consensus is bereikt. De leden van de Eerste en Tweede Kamer zijn gekozen vertegenwoordigers uit de organisaties uit het maatschappelijk middenveld. De kamerleden vormen gelegenhedskabinetten om formele besluitvorming over beleidskwesties te realiseren. Het aantal zittingen van de Eerste en Tweede Kamer is beperkt omdat veel overheidstaken zijn overgedragen aan de Pubo's. Niet alle publieke taken zijn overgeheveld naar de Pubo's; Justitie, Openbare Orde, binnenlandse veiligheid, ruimtelijke ordening, lager en middelbaar onderwijs en defensie blijven het terrein van de rijksoverheid. Het ministerie van algemene zaken houdt toezicht op de Pubo's.

⁸ Deze beschrijving van "Nederland Polderland" is rechtstreeks overgenomen uit het rapport "Questa!, Nederland Polderland" van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat.

De maatschappelijke debatten vinden vaak elektronisch plaats, alleen de afsluitende besluitvormende vergadering wordt nog wel eens in een vergaderzaal of kroeg belegd.

Europa

Ondanks dat de wereldhandel veel mondialer is geworden, is Europa zich op zichzelf blijven richten. De grootste groei heeft plaatsgevonden in Oost-Europa, dat intensieve samenwerkingsvormen met Europa aangegaan is; het economische zwaartepunt is verschoven naar Noord- Oost- en Zuid Europa. Rusland is de voorraadschuur van Europa geworden en daardoor is de nationale ruimtebehoefte voor landbouw met 10% gedaald. Toch is Europa economisch flink gegroeid. Voormalige Oostblok landen zijn politiek stabiel geworden en sluiten zich aan bij de EU, inclusief West-Rusland. Er ontstaat een Europa van drie snelheden. Een brede basis van landen die onderling minimale afspraken gemaakt hebben over met name vrij vervoer van goederen, een kleinere groep die onderling afspraken maken over beleidsmatige samenwerking en afstemming, en tot slot is er een groep landen, die één munt voeren en die verregaand samenwerken op monetair gebied. Qua politieke besluitvorming is er weinig vooruitgang geboekt, de Europese ministers en het Europese parlement blinken niet uit in slagvaardige politieke besluitvorming. Ook de Europese bank opereert gelet op het algehele politieke klimaat voorzichtig en terughoudend.

Overige ontwikkelingen in Nederland Polderland

De bevolkingsgroei neemt na 2030 af, mede omdat, door een succesvol toelatingsbeleid, Nederland steeds minder in trek is bij immigranten. De groei van Azië (China en Japan) is teruggevallen naar een rustig tempo, terwijl verrassend genoeg juist Afrika uit het dal geklommen is. De werkgelegenheidsontwikkeling is relatief gunstig: dit komt hoofdzakelijk door de demografische opbouw van de bevolking en de economische groei. Qua technologische ontwikkeling raakt Nederland achterop, en is te typeren als passieve volger op de markt van technologische vernieuwing. Het kennisniveau van de Nederlandse bevolking blijft toenemen, en Nederlandse universiteiten staan goed aangeschreven vanwege hun leerprogramma maar zeker niet vanwege hun onderzoeksprogramma's. De kwaliteit van de gezondheidszorg in Nederland is redelijk, toch telt het gezondheidsissue zwaar mee, zwaarder dan het milieu.

Nederland Polderland en BZK

In onderstaande tabel hebben is gepoogd een idee te geven van wat bovenstaande beeld zou kunnen betekenen voor onderwerpen die in elk geval relevant zijn voor BZK. Tijdens de workshop is deze tabel verder aangevuld door medewerkers van BZK en de ROB.

Standaard lettertype – direct ontleend aan scenario's uit deze familie; Cursief – vertaal- en interpretatieslagen **Rood = resultaat van de workshop**

Nederland Polderland	
Veiligheid	
Sociale veiligheid (incl. criminaliteit)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Deze samenleving zal zeer vijandig staan ten opzichte van afwijkende burgers (krakers etc.). Nederland Polderland vooronderstelt dat men het eens is over de spelregels van het polderen. Er is daarom geen ruimte voor mensen die zich buiten de normale orde plaatsen. ▪ Particuliere beveiliging → ingehuurd door burgers / gated communities maar ook door pubo's en uitvoeringsinstellingen. De organisatie van de veiligheid komt overeen met de organisatie van de samenleving in belangenzuilen. Voor de veiligheidsdiensten/ordehandhaving betekent dit dat deze eveneens langs functionele lijnen georganiseerd zal worden. ▪ Particuliere beveiliging krijgt vergaande bevoegdheden, gerelateerd aan het soort veiligheid dat zij worden geacht te waarborgen. De (maatschappelijke) politie is gemarginaliseerd. ▪ Gevangeniswezen particulier ▪ Bij grote orde verstoringen, moet – bij het ontbreken van een integrerende politiefunctie- het leger worden ingezet ▪ Er is sprake van een passieve samenleving ook ten aanzien van veiligheid. Burgers zijn wellicht bezig met veiligheid op deelbelangen, maar niet met een veilige samenleving. ▪ Functionele indeling van de bedreigingen. De bedreigingen spiegelen de organisatie van veiligheid. De samenleving als geheel zal minder eenvoudig worden ontworpen. ▪ Dit is geen uitzonderlijk politiek issue maar standaard (net als nu het recht op zorg)
Terrorisme	
Externe veiligheid (= Alles van buiten de landsgrenzen en de fysieke veiligheid)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ De onveiligheid komt niet in de eerste plaats van staten, maar van andere grote spelers in het veld die niet duidelijk te lokaliseren zijn. Als voorbeeld kan de internationale markt dienen, een domein waar de overheid weinig te zeggen heeft, terwijl het wel een belangrijke (indirecte) bron van onveiligheid kan zijn. ▪ De kans op klassieke rampen neemt af. De veiligheid van bijvoorbeeld industriële processen neemt toe. ▪ De individuele veiligheid (bijvoorbeeld op straat) wordt kleiner en ook de veiligheid m.b.t. (transport-, informatie-, etc) infrastructuur neemt af. Daar waar verschillende functies bijeenkomen of met elkaar worden verknoot, neemt de veiligheid af. Niemand gaat daar meer over
Functioneren openbaar bestuur	Sterke overheid met minder beleidsvelden: veiligheid, openbare orde, financiën, onderwijs.
Bestuurlijke indelingen	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Bestuurlijke stelsel gaat op de schop: <i>Opties: BZK afschaffen of een nieuwe rol als hoeder van de Pubo's.</i> ▪ Ministerie van Algemene zaken wordt een Superministerie waarbij de (direct gekozen) minister president het gezicht is van de BV Nederland. <i>Opties: 1) BZK zal opgaan in het Superministerie; de kennis en kunde van het</i>

	<p>huidige BZK zal deels gaan naar het Superministerie maar zal ook voor een belangrijk deel opgaan in de Pubo's, OF 2) BZK zou de rol van oliemannetje kunnen gaan vervullen, een soort makelaar voor de Pubo's: BZK zou kennistaken kunnen gaan vervullen of als certificerende instantie kunnen gaan fungeren voor de Pubo's. Tot slot zou BZK nog een soort bewaker van de bewakers kunnen worden: er zal tenslotte ook toezicht gehouden moeten worden.</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ De gemeenten vallen weg en worden instellingen met vorm van directe democratie ▪ Provincies vallen weg en dit worden landsdelen/Eu-regio's ▪ Pubo's sluiten contracten met de uitvoerende instanties ▪ Niet één Europa ▪ EU als regulator ▪ Voor grote ordeverstoringen zet men het leger in ▪ Direct gekozen uitvoerders ▪ Openbare orde is minder neutraal maar staat expliciet ten dienste van de polder
Sturings-, beheer- en samenwerkingsrelaties	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Veranderen volkomen: Pubo's behartigen helder en enkelvoudig belang. <i>Rol BZK?: afstemming tussen Pubo's en tussen Pubo's; maatschappelijke organisaties en parlement</i> ▪ Veel samenwerking geschiedt elektronisch ▪ Sturing door geld ▪ Organiseren van informatierelaties ▪ Zelfregulering van samenwerking ▪ AZ als relatiemakelaar ▪ Er zal sprake zijn van concurrerende Pubo's.
Spelregels (incl. financiële arrangementen)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Spelregels (zeer minimaal/ minimale kaders) worden bepaald door het Ministerie van Algemene Zaken, er lijkt geen rol voor BZK weggelegd. ▪ Aanmodderen ▪ Pubo's (maar zeker ook private instellingen/uitvoerders) maken zelf de spelregels en houden de overheid succesvol op afstand. ▪ Als de zaak dan een keer op scherp komt te staan is er echt een keer een probleem → maar dit gebeurt niet snel.
Slagkracht/oplossend en organiserend vermogen Kwaliteit van beleid en dienstverlening	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Oplossend vermogen niet altijd optimaal: maar dit wordt geaccepteerd en is een bewuste keuze. ▪ Kwaliteit van de dienstverlening → daar betaal je voor! ▪ Kwaliteit van dienstverlening gaat omhoog, specifieke diensten worden beter. Bij dwarsverbanden tussen organisaties/pubo's etc. worden ze wel ingewikkelder ▪ Beleid bottom-up → minder beleid / minder hiërarchie ▪ Klein ▪ Tijdelijke contracten
Ambtelijk apparaat	
Democratische legitimatie	
Vertrouwen in instituties & toegankelijkheid	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Zowel toegankelijkheid als vertrouwen zijn essentieel. ▪ Meer vertrouwen in de directe democratie

	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Invloed op dienstverlening neemt toe ▪ Vertrouwen in democratische legitimatie 2° kamer neemt toe, niet in de laatste plaats omdat de kamer alleen gaat over generieke afwegingen en niet verantwoordelijk is voor succesvolle uitvoering.
<p>Transparantie & wijze van (publieke) verantwoording</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Enkele machtige toezichtinstaties ▪ Er komt kartelvorming van pubo's en dus een Nederlandse Mededingings Pubo ▪ Transparantie is essentieel ▪ Transparant in out-come en minder in out-put

Kwaliteiten bestuurders	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Politiek is een formaliteit /afstempelen ▪ Ideologie verdwijnt en partij ideologie is weg ▪ Besturen wordt een duo-baan en in de kamer en in een pubo ▪ Er komen meer belangenbehartigers en deze zijn vaardig
Participatie van burgers	<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>Hoge mate van participatie wordt verondersteld.</i> ▪ Participatie paradox, weinig mensen participeren veel. (En beslissen (voor) veel. 80% van de mensen neemt actief deel en beslist dus voor 80% die niet deelneemt) ▪ In de uitvoering meer directe democratie
Politieke partijen	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Bestaan niet meer, in de begin fase nog single-issue partijen. ▪ Belangen assembleurs , partijen zijn gelegenheidscoalities van verschillende pubo's van wisselende samenstelling en hakken eens in de 4 jaar een aantal functieoverslijgende knopen door.

Kwantificeren van de Nederland Polderland

Naam scenario	Tijds -horizon	Wereld economie	NL. Economie	Bevolking
Questa Nederland Polderland	2030	2,7% per jaar	2,3% per jaar	16,8%

Zagen aan de pijlers van het Nederland Polderland scenario

Elk toekomstbeeld rust op een aantal pijlers, die essentieel zijn voor de levensvatbaarheid van een dergelijke toekomst. Welke ontwikkelingen, gebeurtenissen of systeemdynamiek zouden de grondvesten van dit toekomstbeeld kunnen bedreigen? Nadenken over dergelijke bedreigingen onderstreept ook dat een dergelijk toekomstbeeld, ook al zijn er veel scenario's die tot deze familie behoren, geen voorspelling is, noch kan zijn.

- In dit toekomstbeeld wordt een hoge publieke participatiegraad verondersteld. Stel dat burgers, bedrijven en maatschappelijke organisaties geen zin en tijd nemen/hebben om politiek te bedrijven?
- In dit toekomstbeeld wordt trage en incrementele verandering verondersteld. Stel dat er toch snelle veranderingen, omkeringen en trendbreuken plaats vinden? Denk ook aan afbreukrisico's als: oorlog, desintegratie, internationale ontwikkelingen, complexiteit van de samenleving (wie zijn je vrienden?/vertrouwen), wantrouwen. Wie grijpt in bij grote ordeverstoringen en met welke legitimatie?
- Er wordt een politiek stabiel en economisch sterk Europa verondersteld dat politiek niet slagvaardig is en waarin sprake is van een groot democratisch tekort. Stel dat Europa bol staat van de spanningen en mede ten gevolge daarvan de economische kracht wordt ondermijnd?
- Het risico in dit beeld is dat zogenaamde optimale oplossingen op deelterreinen worden gezocht. Stel dat dit leidt tot fragmentatie en desintegratie van beleid, waardoor op het ene terrein vooruitgang wordt geboekt ten koste van verworvenheden op andere terreinen? Zou dit de veronderstelde tevredenheid van Nederlandse samenleving ondermijnen?
- Hoe overbrug je in dit toekomstbeeld fundamentele belangen-overwegingen? Wie gaat er over normatieve vragen (klonen, abortus)? Wie behartigt de belangen van kleine minderheden? Wie voelt zich verantwoordelijk voor de dingen waar niemand zich verantwoordelijk voor voelt?

3.6 ER IS MEER

In deze studie is er om pragmatische redenen voor gekozen om één einzelgänger uit te werken. Andere kandidaten (zie bijlage 8) zouden op dezelfde manier uitgewerkt en bediscussieerd kunnen worden.

Ongebruikte short-list studies

Niet alle studies van de short-list studies leenden zich voor het type analyse dat we werkenderweg ontwikkeld hebben. In het onderstaande bespreken we waarom deze

studies niet meegenomen zijn, waarbij we tevens een idee proberen te geven van hoe dergelijke studies eventueel wel bruikbaar zouden kunnen zijn voor BZK en de ROB

Er zijn ook studies waarin wel verschillende toekomstbeelden worden genoemd maar die te weinig informatie bieden om ze te kunnen (her)gebruiken. Een voorbeeld hiervan is de studie “Leiden: Stad van ontdekkingen” waarin wel gezegd wordt dat er vier toekomstbeelden voor 2030 uitgewerkt zijn maar daarvan worden alleen de namen verstrekt (te weten: “kennis maken en delen”, “wonen en zorgen”, “werk aan de winkel” en “kwaliteit koesteren”). Vervolgens worden zonder nadere toelichting de consequenties van de vier toekomstbeelden samengevat (zie onderstaand figuur). Dat biedt te weinig informatie om deze scenario’s in te delen in de scenario-families of te bestempelen als einzalgänger-scenario.

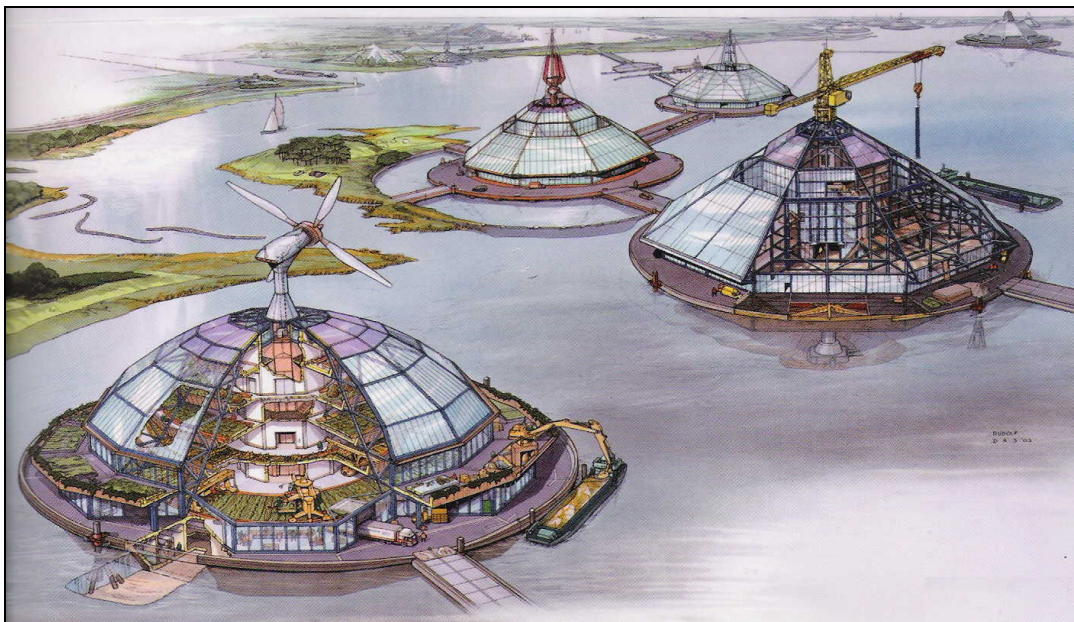
De consequenties van de vier toekomstbeelden in één oogopslag

2030	Kennis maken en delen	Wonen en zorgen	Werk aan de winkel	Kwaliteit Koesteren
Aantal inwoners (nu: 118.745)	136.000	143.000	131.000	128.000
Aantal extra woningen (nu: ± 56.000)	7.500	10.000	5.000	3.750
Aantal extra banen (nu: 54.000)	15.000	7.000	20.000	5.000
Ruimte voor groen en water				
Uitbreiding maatschappelijke voorzieningen	Jeugd & Onderwijs: ++ Sport & Cultuur: ++ Zorg & Welzijn: -	Jeugd & Onderwijs: ++ Sport & Cultuur: + Zorg & Welzijn: ++	Jeugd & Onderwijs: + Sport & Cultuur: + Zorg & Welzijn: 0	Jeugd & Onderwijs: 0 Sport & Cultuur: 0 Zorg & Welzijn: +
Belangrijkste vormen van vervoer				

Consequenties van 4 scenario’s, overgenomen uit “Leiden: Stad van ontdekkingen”

Iets soortgelijks geldt ook voor het “Stadsmanifest Almere 2030”. Dit is meer een beleidsdocument dat een langere termijn visie beschrijft dan dat het een toekomstverkenning is waarin een of meer toekomstbeelden worden neergezet. Mogelijk geldt in beide gevallen dat er wel achtergronddocumentatie is waarin de toekomstbeelden meer uitgeschreven en uitgewerkt worden, maar die is dan niet publiekelijk ontsloten. Het behoeft waarschijnlijk geen nadere uitleg dat dergelijke toekomstbeelden ontwikkeld door lagere overheden juist heel interessant zouden kunnen zijn voor BZK en de ROB.

Daarnaast zijn er toekomstverkenningen die meer het karakter hebben van een klassieke technology assessment, zoals bijvoorbeeld de studie trendanalyse biotechnologie van COGEM. In dergelijke studies worden vanuit een technische invalshoek (on)mogelijkheden verkend en worden vragen en problemen voor de toekomst naar voren gebracht. Tegelijkertijd bevatten dergelijke studies vaak veel claims over de betreffende technologische mogelijkheden en worden risico's gebagatelliseerd. Een soortgelijk denken vanuit technologie en in termen van technologische opties is ook te vinden in het boek: "Toekomstflitsen, visies op onze waterplaneet" van de gebroeders Das. De gebroeders Das verkennen op diverse terreinen milieuvriendelijke technologische opties op een schetsmatige manier:

Daarnaast zijn er ook toekomstverkenningen zoals: "In het zicht van de toekomst" van het SCP waarin niet zo zeer verschillende toekomstbeelden worden verkend. Ondanks dat expliciet toekomstige jaartallen (bijvoorbeeld 2020) of tijdsperioden (de hele 21ste eeuw) genoemd worden is er nauwelijks sprake van toekomstverkenning omdat de huidige situatie min of meer geëxtrapoleerd wordt naar de toekomst. Daarmee heeft die studie meer het karakter van een diagnose van deze tijd, ondanks de expliciete toekomst-oriëntatie. Daardoor kan deze studie niet conform de scenario-familie – einzelgänger-systematiek gebruikt worden. Hoofdstuk 4 over democratie en civil society en hoofdstuk 10 over veiligheid, politie en justitie lijken voor BZK en de ROB echter wel heel interessant (voor samenvatting van deze hoofdstukken, zie CD-Rom, en t.z.t. www.ntvweb.nl / www.toekomstverkenning.nl).

Voor de Milieuverkenningen van het RIVM geldt iets soortgelijks⁹. Hierin wordt de toekomst ook thematisch verkend. Er wordt afhankelijk van het schaalniveau wel van verschillende scenario's gebruik gemaakt: op mondiale en Europese schaal van vier IPCC-scenario's (en dan met name de zogenaamde A1 en B2 scenario's) en op nationaal niveau van twee scenario's van het Centraal Planbureau die voor de vijfde milieuverkenning zijn bewerkt en doorgetrokken naar 2030, te weten het European Coordination (EC) en het Global Competition scenario (GC). Scenario's worden in deze toekomstverkenning allereerst retorisch gebruikt als middel om de lezer ervan bewust te maken dat in deze verkenning:

“de toekomst niet voorspeld wordt, maar [dat er] mogelijke toekomst in beeld gebracht worden” (p. 40).

Afhankelijk van de thematiek wordt op een groot aantal plaatsen echter volstaan met het presenteren van één scenario. Ook in de samenvatting wordt geen melding gemaakt van verschillende scenario's. De scenario's worden dus niet consequent gebruikt. In paragraaf 5.7 (over grensoverschrijdende milieudruk) worden bijvoorbeeld alle uitspraken over de toekomst uitgelegd of gemotiveerd aan de hand van het EC en GC scenario, terwijl in de daaropvolgende paragraaf 5.8 (over milieukwaliteit en natuur) niet één keer naar scenario's verwezen wordt. Als scenario's gebruikt worden dan is dat vaak om bandbreedtes aan te geven, zie bijvoorbeeld:

“de jaarlijkse productie van biobrandstoffen [neemt] toe tot 105 EJ in 2050 in het A1 scenario en 80 EJ in het B2-scenario” (p. 75).

Daarnaast worden aannames met behulp van scenario's min of meer gecommuniceerd:

“Veranderingen in de consumptiepatronen leiden (..) in het EC-scenario tot een beperkte afname van het ruimtebeslag per persoon en in het GC-scenario tot een toename. Verbeteringen in de landbouwproductiviteit werken op dezelfde manier door. In het GC scenario zijn de productiviteitswinsten in het algemeen iets groter, maar is ook de mate van zelfvoorziening in Nederland door afname van het landbouwareaal iets lager” (p. 184).

Door verwijzing naar de EC en GC scenario's wordt indirect gecommuniceerd dat deze factoren onzeker geacht worden vanwege onzekere demografische en economische ontwikkelingen.

Samengevat: de Milieuverkenning resulteert niet in verschillende scenario's, maar gebruikt scenario's op een aantal manieren en momenten om iets (meer) te zeggen over specifieke, in dit geval milieu-, aspecten van de toekomst. Voor de andere RIVM-toekomstverkenning op de shortlist, namelijk Gezondheid op koers, geldt hetzelfde. In dat geval worden scenario's gebruikt om in te zoomen op gezondheid in de toekomst. Hierdoor lenen deze toekomstverkenningen zich niet voor het soort analyse dat we in deze studie hebben uitgevoerd.

⁹ Voor een uitvoerige discussie over het karakter van de Milieuverkenning 5 als toekomstverkenning, zie van Asselt (2004). “Toekomstverkenning en de kunst van onzekerheidscommunicatie” *Beleidswetenschap*, 18(2), 137-168.

HOOFDSTUK 4 – CONCLUSIES EN DISCUSSIE

4.1. CENTRALE VRAAGSTELLING

Zijn bestaande toekomstverkenningen bruikbaar voor BZK en de ROB? En zo ja, hoe?

Ons antwoord

De studie “De toekomst begint vandaag – Literatuurstudie toekomstverkenning” is een poging bovenstaande centrale vraagstelling te beantwoorden. Ons antwoord is geen simpel ja-of-nee, maar een ja-&-nee:

Ja, omdat de toekomstbeelden ontleend aan bestaande toekomstverkenningen strategische discussie blijken te entameren.

Nee, omdat de bestaande beelden leiden aan een aantal manco’s. Bestaande verkenningen bieden BZK en de ROB daardoor slechts een beperkt vertrekpunt voor een lange-termijn oriëntatie. Het lijkt nodig en nuttig om ook andere toekomstbeelden dan de bestaande te (blijven) ontwikkelen.

Toekomstverkenning is nooit ‘af’, maar tegelijkertijd valt er wel degelijk te ‘roeien’ met bestaande toekomstverkenningen.

4.2 EEN MIDDEL VOOR STRATEGISCHE DISCUSSIE

De vertaalslagen en concretisering van de toekomstbeelden naar thema’s en vraagstukken die in elk geval relevant zijn voor BZK en de ROB bieden zeker een basis voor verdere inhoudelijke discussie over beleidsopgaven. Voor de vraagstelling van de studie is het echter vooral relevant wat de deelnemers van de workshop met ‘hun’ toekomstbeeld hebben gedaan.

Tot wat voor soort gedachtewisselingen, discussies en denkstappen gaven de toekomstbeelden aanleiding? Er kan het volgende onderscheid gemaakt worden:

- het interpreteren van een toekomstbeeld in het algemeen:
 - het verder invullen en aanvullen van het toekomstbeeld, waarbij eigen expertise en kennis wordt gemobiliseerd en gearticuleerd
 - het kwalificeren van het toekomstbeeld in termen van waarschijnlijkheid, wenselijkheid of andere normatieve kwalificaties
 - het vragenderwijs benaderen van het toekomstbeeld: wat staat er niet in? wat voor nieuwe vragen over de toekomst roept dit beeld op? Hoe kan het geïnterpreteerd worden?
 - op basis van het toekomstbeeld reflecteren op ‘vandaag’, met andere woorden het beeld wordt gebruikt om meer te ‘zien’ in het heden
- discussies over toekomstbeelden in termen van beleidsopgaven:
 - het zoeken naar een rol voor de overheid in toekomstbeelden waarin nauwelijks een actieve rol voor de overheid lijkt te zijn weggelegd
 - het vertalen van het toekomstbeeld naar prioritaire beleidsvelden en taken voor de overheid
 - het vertalen van het toekomstbeeld naar voorwaarden waaraan overheidshandelen zou moeten voldoen met het oog op legitimiteit en draagvlak in het betreffende toekomstbeeld

- het vertalen van de veronderstellingen die de pijlers vormen onder het toekomstbeeld naar randvoorwaarden die de overheid zou kunnen scheppen
- het vertalen van risico's of ongewenste 'neveneffecten' in het betreffende toekomstbeeld naar gewenst overheidsingrijpen

Met andere woorden, de toekomstbeelden die ontleend kunnen worden aan bestaande toekomstverkenningen zijn in elk geval bruikbaar in de zin dat ze medewerkers van BZK 1) uitnodigen om de eigen kennis en expertise te mobiliseren ten behoeve van het nadenken over de toekomst en 2) uitdagen om vanuit een lange-termijn oriëntatie wezenlijke strategische vragen over de rol, taken en positie van de overheid aan te gaan. De gekozen aanpak lijkt efficiënt, in de zin dat met relatief weinig voorbereiding van de deelnemers zo'n scenario-familie & einzelgänger-workshop een platform biedt voor belangrijke strategische gedachtenuitwisselingen. Het is duidelijk dat dergelijke discussies nieuwe vragen over de toekomst opleveren, maar mogelijk zijn vragen over de toekomst interessanter dan (quasi-)antwoorden.

4.3 BEPERKINGEN

De vraag naar bruikbaarheid van bestaande toekomstverkenningen kan ook op een andere manier worden benaderd, namelijk vanuit de vraag of de toekomstbeelden markt, lente, back-to-basics (stam en commune) en polderland, een robuuste basis voor een lange termijn oriëntatie van BZK en de ROB? Zouden ook andere toekomstbeelden ontwikkeld moeten worden? Nadere analyse van de scenario-families leert dat er een aantal dominante motieven zijn in het denken over de toekomst, te weten economisch-technologisch optimisme, romantische verlangens (verbondenheid met de natuur, kleinschaligheid, solidariteit) en angst voor barbarij en het recht van de sterkste. Die motieven zijn ook al terug te vinden in de utopische en dystopische romans, die in de Renaissance geschreven werden. Het zijn dus universele thema's, waarbij nog niet de vraag beantwoord is of vanuit BZK en ROB perspectief andere motieven eveneens de moeite van het verkennen waard zijn.

Ten tweede wordt er in veel studies uitgegaan van één dominant motief en/of het sterk of versterkt én FRICTIELOOS doorzetten van één trend. Met andere woorden de zogenaamde drijvende kracht blijft in dezelfde richting werken, en wordt door niets of niemand ook maar enigszins beïnvloed. Als gevolg daarvan zijn veel toekomstbeelden verrassend lineair: er is weinig aandacht voor mogelijke discontinuïteiten. Tegelijkertijd is het adagium in toekomstverkenningen-land om zogenaamde 'intern consistente' toekomstbeelden te ontwikkelen. Wat wel of niet als consistent wordt beschouwd, wordt vaak ingeperkt door onze kennis over het functioneren van systemen in het heden en verleden. In dergelijke toekomstbeelden wordt dus (te) weinig rekening gehouden met structurele veranderingen. Ook daardoor worden de verhalen voorspelbaar, in plaats van dat ze uitdagen tot nadenken.

We hebben al een paar keer gezegd dat de grootste valkuil is om scenario's als een voorspelling te gebruiken. Sommige toekomstverkenners anticiperen daarop. Zij zijn zich bewust van het feit dat scenario's ondanks alle slagen om de arm vaak zekerder overkomen dan ze bedoeld zijn. In een van de studies van de short-list (de Visions-studie)

worden daarom in de scenario's zelf zogenaamde 'bifurcaties' opgenomen. Bifurcaties zijn eigenlijk scenario's binnen een scenario. De bifurcaties illustreren daarmee hoe scenario's gebruikt kunnen worden om verder na te denken over aannames. Een van de manieren om bestaande toekomstverkenningen te gebruiken zou het ontwikkelen van bifurcaties kunnen zijn, waarmee het gebruik van een toekomstbeeld als voorspelling wordt tegengegaan.

In veel toekomstverkenningen is (te) weinig aandacht voor het handelen en de sturingskracht van actoren, en als het al gebeurt, is dat vaak impliciet. Het lijkt zinvol toekomstbeelden te ontwikkelen waarin het handelen van actoren en de sturingsmogelijkheden wel expliciet beschouwd worden. Daarnaast is het voor BZK en de ROB belangrijk dat actoren niet zo ge-black-boxed worden. Het is opvallend dat zelfs in een toekomstverkenning als "Beelden van bestuur", die expliciet de rol van overheid als focus heeft en waarin het meest gedetailleerd op de mogelijke rollen van de overheid wordt ingegaan, er nog steeds over "de overheid" gesproken wordt. Ook in deze studie wordt dus niet specifiek ingegaan op diverse partijen, instituties, organisaties en mensen die de overheid vormen. Op die manier blijven spanningen binnen een actor buiten beeld. Ook in "Participatief en representatief" staat de overheid centraal. Hier wordt wel meer gedetailleerd gekeken naar diverse actoren, rollen en functies binnen 'de' overheid.

Een opkomend thema in toekomstverkenningen is het motief van het leren van de fouten van het verleden als motief. In dergelijke toekomstbeelden wordt meer rekening gehouden met dynamiek en interacties, maar tegelijkertijd is de neiging groot om dan van een wederzijdse versterking uit te gaan, en wordt minder rekening gehouden met het idee van ondermijnende actie-en-reactie-patronen. Ongeacht de gekozen methodiek voor toekomstverkenning, blijkt het moeilijk om meer integrale toekomstbeelden te ontwikkelen. Dat is ook niet geheel verrassend want het vergt een holistisch inzicht, een Einstein-achtige verbeeldingskracht en de durf en het vermogen om 'counter-paradigmatisch' te denken.

KORTOM: De toekomst begint vandaag, maar toekomstverkenning blijft ook een zaak van morgen.

BIJLAGEN

Bijlage 1 - Afkortingenlijst

ABC-landen	Aruba, Bonaire, Curaçao
AIVD	Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst
BFO	directie Bestuur en Financiële Organisatie
BPR	Basisadministratie Persoonsgegevens en Reisdocumenten
BSG	Bureau Secretaris Generaal
BZK	Ministerie van Binnenlandse Zaken
CBS	Centraal voor de Statistiek
CO ₂	Carbondioxide (koolstofdioxide, het belangrijkste broeikasgas)
COGEM	Commissie Genetische Modificatie
CPB	Centraal Planbureau
DGKB	Directoraat-Generaal Koninkrijksrelaties en Bestuur
DGMOS	Directoraat-Generaal Management Openbare Sector
DGOB	Directoraat-Generaal Openbaar Bestuur (<i>bestaat niet meer</i>)
EC	European Coordination (scenario)
EMU	Europese Monetaire Unie
EU	Europese Unie
EZ	Ministerie van Economisch Zaken
GBA	Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens
GC	Global Competition (scenario)
GSB	Grote Steden Beleid
GSIB	Directie Grotestedenbeleid en interbestuurlijke betrekkingen
ICT	Informatie- en Communicatietechnologie
IFLO	Inspectie Financiën Lokale en provinciale Overheden
IPCC	Intergovernmental Panel on Climate Change
MT	Management Team
MVO	Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen
NGO	Niet-gouvernementele organisatie
OCP	Onderzoekscontactpersonen (BZK)
OR	Ondernemingsraad
RIVM	Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu
RMNO	Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek
RMO	Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling
ROB	Raad voor het Openbaar Bestuur
RPB	Ruimtelijk Planbureau
SCP	Sociaal Cultureel Planbureau
SKO	Bureau Strategische Kennisontwikkeling
SSC	Shared Service Centre
STT	Stichting der Toekomstbeeld der Techniek
VN	Verenigde Naties
VROM	Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu

V&W	Ministerie van Verkeer en Waterstaat
WRR	Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid
WTO	World Trade Organisation (Wereldhandelsorganisatie)

N.B. Afkortingen gebruikt in de long-list zijn buiten beschouwing gelaten.

Bijlage 2 – Samenstelling begeleidingscommissie

- Jaco Berveling (BZK - DGKB)
- Jan-Andries Wolthuis (BZK - SKO)
- Daphne de Groot (BZK - SKO)
- Pieter de Jong (ROB)
- Tom Keek (BZK - GSIB)
- Simon Bakker (BZK- GSIB)
- Hans Tanja (BZK - BFO)
- Vic Veldheer (SCP)

Bijlage 3 – Long-list

Titel	Jaar	Auteur (s)	Organisatie	Tijdshorizon
Gezondheid, gezondheidszorg, welzijn en sport				
AWBZ: vier scenario's voor 2012	2004		Rabobank groep nederland	2012
Beroep op flexibiliteit: een toekomstverkenning voor de beroepskrachtenvoorziening in de zorgsector	2002	P.W.E. van Rijn; R.F. Schreuder; M.E. Vulto	STG HMF	2012-2017
De arts van straks	2002	projectgroep 'Medisch Opleidingscontinuüm'	Min V&W ?	Onduidelijk
De gymaccommodatie, gebruik, waardering, toekomst	2002	H.J.J. van der Poel	KUB	
De patiënten- / consumentenbeweging in de toekomst	1997		STG HMF	
De vraag naar kinderopvang; raming voor 2003-2007	2001	SCP	SCP	2007
De zorg van Morgen 1&2	2003 / 2004	Commissie Implementatie opleidings continuüm en	Min V&W ?	2008
Duizend bloemen in een kleurrijk boek. Op weg naar een georganiseerde eerste lijn.	2003	Ir. Marij E. Vulto, Drs. Jelle Buytendijk	Stichting Toekomstscenario's	5 a 10 jaar
Een verzorgde toekomst, toekomstscenario's voor verpleging en verzorging	1997		STG HMF	
Gezondheid op Koers? Volksgezondheid Toekomst Verkenning 2002	2002	J.A.M. Van Oers	RIVM	2020
Gezondheidszorg in het licht van de toekomstige vergrijzing	1999	Commissie Sociaal-Economische Deskundigen	SER	2015 en verder
Informatisering in de gezondheidszorg; een toekomstverkenning	1997	P.J. Branger, E.M.R.M. Paalvast, J.C. Voorhoeve et	WRR	2010
Kleur bekennen; Toekomstscenario's voor de Rotterdamse ouderenzorg	2001	M.E. Sprietsma, R. Huijsman	STG HMF	
Ouderen nu en in de toekomst	2004		RIVM	2020
Pilot draadloze zorg, gebruikersstudie	2003-2005	Marika Hettinga, et al.	Gemeente Enschede	
Potentiele risico's van bio-nanotechnologie voor mens en milieu	2004	Dr. Ir. F. W. H. Kampers, Prof. Dr. E.R. Sudholter	COGEM	2015-2020
Recept naar keuze. Scenario's voor een geliberaliseerde geneesmiddelenmarkt (casus cholesterol)	2003	Schreuder, P.W.E. Van Rijn	STG HMF	
Schetsen en etsen; toekomstverkenning over de mogelijke effecten van de biotechnologie op de org	2002	J. Mos, R.F. Schreuder, J. Buytendijk	STG HMF	2015
Slachtofferzorg; evaluatie van de huidige stand van zaken aangevuld met een toekomstverkenning	1998	M. Meijers; F. Sybrandi; M.P. Verberk		
Sport in Nederland: een beleidsgerichte toekomstverkenning	1999	M.C.M van den Heuvel; H.J.J van der Poel; Th.A.M. Universiteit Tilburg		
Sportbeleid en sportondersteuning in Gelderland: een gebruikersonderzoek en een toekomstverkenning	1998	B. Petersen; J. Roosen; G. Brummelkamp; Th.C.C.I.I.TS		
Tijd voor gezond gedrag : bevordering van gezond gedrag b? specifieke groepen	2002	Jan Jansen, Albertine Jeannette Schuit, Fons van d	RIVM	2050
Toekomstbeelden van de curatieve zorg; een eerste scenario analyse.	1997	A.S. Kruijff	STG HMF	
Toekomstige zorgbehoefte in Nederland; een kwantitatieve verkenning	1997	P.J. van de Mheen en J.J. Barendregt	WRR	2015/2030
Toekomstscenario's en planologische kengetallen wonen en zorg: AAK-kengetallen	2004	J.P.J Singelenberg	Aedes-arcares kenniscentrum	2015
Toekomstscenario's voor overheid en zorg	2004		CPB	2040
Toekomstverkenning betaald voetbal	2004...loopt	Dr. E.r. Oldenboom	KNWI / KNAW	
Toekomstverkenning modernisering AWBZ en gevolgen voor de GGZ	2002	M.A. Janssen	Verwey-Jonker Instituut	Onduidelijk
Toekomstverkenningen ten behoeve van een beroepsstructuur in zorg en welzijn	2004	Katriene Pieternele van Vliet, W.J.F. Schakenraad	Verwey-Jonker Instituut (Utr	2009-2014
Toekomstverkenningen voorspellende geneeskunde	1998		STG HMF	
Verkenning van drugsbeleid in Nederland; feiten, opinies en scenario's	1998		STG HMF	
Zorg in de grote steden.	2003	H verkleij, R.A. Verheij	RIVM/NIVEL	2005-2010
Zorgtechnologie, kansen voor innovatie en gebruik	2002	dr.ir. J. van Kammen	STT	
Wonen, Bewonen en ruimtelijke ordening				
Beter bouwen en bewonen; een praktijkgerichte toekomstverkenning	2004	Drs. Michiel D.J. van Well	RNMO, STT /Beweton,	
Bouwen voor de toekomst om overschotten huursector te vermijden.	2004	J.W.M. Aarts	Rabobank groep nederland	2010
De ongekende ruimte verkend	2003	Hugo Gordijn, Wim Derksen, Jan Groen, Hanna Lár	RPB	2040
Landbouwverkenningen Brabant: Scenario's voor landbouw en ruimtegebruik in Brabant.	1998		DLO-Landbouw Economisch Ir	2002
Vijfde nota over de ruimtelijke ordening: "ruimte maken, ruimte delen"	1997		VROM	Richtdatum 20
Scenario's in kaart	2004	Jan Groen, Eric Koomen, Maarten Piek, Jan Ritsem	RPB	2030
Scene; een kwartet ruimtelijke scenario's voor Nederland	2003	Ed Dammers, Hanna Lára Pálsdóttir, Frank Stroeke	Ruimtelijk Planbureau Den Hai	2030
Tweede Woningen voorraad en ontwikkelingen	2003	Hans van der Reijden et al.	Ruimtelijk Planbureau Den Hai	2015/2020/20
Wonen in Multiculturele steden, tussen souterrain en dakterras; wonen als motor voor maatschappeli	2002	Gideon Bolt en Ronald van Kempen	Universiteit Utrecht	
De toekomst als inspiratiebron. Scenario's voor de Rijksgebouwdienst	2004		Vrom en De Rijksgebouwendie	2010/2020/20
Toekomstvisies, visies op onze waterplaneta.	2004	Robbert en Rudolf Das		
Klimaat, milieu, en energie				
Beleef 2030; 4 toekomstscenario's voor de energiewereld	2003	Robbert Bloemendaal et al.	Essent	2030
Beproof 2030; 4 toekomstscenario's in perspectief	2004	Bas Brouwer	Essent	2030
Energie en Samenleving in 2050	2000		Ministerie van Economische Z	2050
Energie infrastructuur van de toekomst	2002	A.J. Seebregts, M weeda	ECN	2040
Energie technologie in het spanningsveld tussen klimaatbeleid en liberalisering	2000	O. van Hilten et al.	ECN	2050
"Kantelingen": Energiekeuze(s) belicht. Beleidskeuzes voor de inrichting van de elektriciteits- en de g	2004	Knops et al.	WI (wetenschappelijk instituut van het CDA)	
Kwaliteit en toekomst-verkenning van duurzaamheid	2004		RIVM	2040
Milieukosten energiematregelen 1990-2010 - Overzicht kosten en mogelijke verbeteringen in de mo	2004		RIVM	
Nationale Energie Verkenningen (1995-2020); Trends en Thema's	1998	P. Kroon, O.van Hilten (Projectgroep Langere Termi	CPB/ECN	2020
Nationale Milieuverkenning 2000-2030	2000		RIVM	2030
Nationale strategie voor duurzame ontwikkeling: maatschappelijke verkenning	2003		VROM	
Referentieraming energie en CO2 2001-2010	2002	Ybema et al.	RIVM/ECN	2010
Sectorale CO2-emissies tot 2010 Update van Referentieramingen ten behoeve van besluitvorming o	2004	Boonekamp et al.	RIVM/ECN	2010

Stroom versnelling, de volgende elektrische innovatie golf.	1999	Ir. J.M. Meij	St/Beweton	2010
Wat kost een emissiereductie van 30%? Macro-economische effecten in 2020 van post-Kyoto klimaat	2004	J.C. Bollen et al.	RIVM	2020
Visie op biomassa, de rol van biomassa in de Nederlandse energievoorziening in 2040	2003	Van Herwijnen et. Al.	Ministerie van Economische Zaken	2040
Transport en mobiliteit				
Koersen op de tijdgeest – Trends en trendbreuken rond Verkeer en Waterstaat	2001		Ministerie van Verkeer en Waterstaat	Onduidelijk 20
NVVP beleidsalternatieven verkend goederenvervoer	2001		Ministerie van Verkeer en Waterstaat	2010/2020
Questa; Verplaatsen in de Toekomst	1998	Stuurgroep Toekomstonderzoek en strategisch Onderzoek	Ministerie van Verkeer en Waterstaat	2030
Scenarios for Examining Civil Aviation Infrastructure Options in the Netherlands	1997	Walker	Rand -Europe	
Transportation planning and the future	1998	Nijkamp, Rienstra & Vleugel	Wiley	
Nota Mobiliteit; Naar een betrouwbare en voorspelbare bereikbaarheid	2004		VRM & Min V&W	2020
De people mover roadmap; Scenario's voor toekomstige ontwikkelingen van people movers	2003	Hylekama et al.	TNO i.o.v. Connekt	2010
Cybercars	Draft 2003	Malone et a.	i.O.V. Connect	
Justitie, veiligheid en criminaliteit				
De toekomst van de nationale rechtsstaat	2002		Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid	
Justitie over morgen – Een strategische verkenning	2001		Justitie	
Met het oog op de toekomst	2001	Bruinsma et al.	AWT	2010
Nationaal dreigingsbeeld	2004		Politie / Dienst-Nationale rechte	2009
Recht naar binnen kijken: een toekomstverkenning van huisrecht, lichamelijke integriteit en nieuwe oordelen	2004	Bert-Jaap Koops, Hanneke van Schooten; Merel Prijs	n.v.t.	
Neemt toe, men weet niet hoe. Financieel-economische criminaliteit in 2010. Scenario's en strategieën	2001	Prof. A.B. Hoogenboom	NPC	2010
Toekomst verkenning Nederlands drugsbeleid	1998 / 1999	R.F. Schreuder		
Toekomstverkenning gesubsidieerde rechtsbijstand	2001	Roeland Aloysius Law Rijkschroeff		
Toekomstverkenning: mediation naast rechtspraak	2002	M.Pel	landelijk projectbureau Mediatie	
Naar een veiliger samenleving	2002		Ministerie van Justitie en Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties	
Tussen dwang en drang, OOV, ICT en ontgrenzing van het gedrag	2003	TNO		
Bevolking, bevolkingssamenstelling en integratie				
Bevolking en Scenario's: werelden te winnen?	2004	H.B.M. Hilderink	RIVM	
Bevolkingstrends	2003		CBS	2050
De ontwikkeling van een integratiekaart	2004	Van Rijn, Zorlu, Bijl en Bakker	CBS	
Lange-termijn bevolkingsscenario's voor Nederland	2004		RIVM	2050
Surfers op de woningmarkt : Een toekomstverkenning over starters en wonen tussen souterrain en daken	2002			2025
Toekomstverkenning geo-informatie voor de groene ruimte	2002			
Integratie in Perspectief	1998	Vermeulen et al.	RMO	2015
Overheid, staat, regio's, provincies en steden				
De Toekomst van het koninkrijk; Over de dekolonisatie van de Nederlandse Antillen	2003	John Jansen van Galen	Wiardi Beckman Stichting	
Het Limburgse maatschappelijk middenveld aan het begin van de 21e eeuw : een toekomstverkenning in 2000	2000	B.J.M. van Essen; Thomas Gelissen	PBOO	
Koepelnotitie fysieke leefomgeving: een verkenning van de toekomst	1998		Provincie Utrecht, dienst Ruimte en Groen	
Limburgs lef	2003	W.P. de Ridder, Anton Coops	Stichting Maatschappij en Onderschied	
Onderzoek normcapaciteit RIBW : een toekomstverkenning in Noord-Brabant en Limburg	2001	Rene J.H.M. Reijnders; Meindert Jan Haveman	Wiardi Beckman Stichting	
Politieke partijen op drift	2003	Frans Becker, Dick Benschop, René Cuperus, Paul	Gemeente Oosterhout	2015
Stadsvisie 2000-2015 Oosterhout	2001		Gemeente Amsterdam	2010
Stadsvisie 2010 Amsterdam complete stad	1999		Gemeente Eindhoven	2010
Stadsvisie 2010 Eindhoven; In het licht van de toekomst.	1999		Gemeente Maastricht	2030
Stadsvisie 2030 Maastricht mosaic	2004		Provincie Limburg	2030
Limburg uitstekend in Europa. Toekomstverkenning voor de provincie Limburg.	2005	TNO	Gemeente Venlo	2030
Visie Venlo 2030 - kompas naar de toekomst	2004		Gemeente Leiden	2030
Leiden Stad van Ontdekkingen; Profiel Leiden 2030	2004		Gedeputeerde staten van Noors-Brabant.	
Manifest Brabant 2050 (Brabant op tafel)	1997/2001		Berenschot	
Beelden van bestuur: Berenschot trendsstudie	2002	Prof. Dr. M.J.W. van Twist. Et al.		
Burger en overheid in de informatie samenleving; "de noodzaak van institutionele vormgeving"	2002	Commissie ICT en overheid	WRR	
De staat van de democratie. Democratie voorbij de staat	2004		Ministerie SZW	2040
Toekomstverkenning WW	2004	Ministerie SZW		
Een ministerie van ruimte & tijd : naar een duurzame netwerksamenleving : de invloed van digitale technologieën	1999	Marcel Bullinga	Bureau Driessen, Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek	2030
Antenne sociaal-culturele ontwikkelingen : een toekomstverkenning ten behoeve van de Rijksplanologische Dienst	2001	F.M.H.M. Driessen		
Representatief en Participatief, Dubbele Democratie	2002	G.M.A. van der Heijden, J.F.		2030
Stadsmanifest Almere 2030				
Liefde voor Limburg	2001		Adviesraad-Rob / Rfv	
Steden zonder muren. Toekomst van het grotestedenbeleid	2001		ministerie van Binnenlandse Zaken	2005-2009
Grotestedenbeleid III 2005-2009; Samenwerken aan de Krachtige stad.	2004	n.v.t.	Gemeente zwolle	2020
Toekomst van de gemeente Zwolle (Web site)	2004		Gedeputeerde Staten van de F	2050
Het Brabant manifest 2050	1997	Projectgroep Brabant 2050		
Toekomstverkenning gemeente Helmond (presentatie)	2005	Gemeente Helmond		

Gemeente Amsterdam Toekomstscenario's Toekomstverkenningen gemeente Hengelo (alleen website)	2004/2005 2005	Gemeente Amsterdam gemeente Hengelo		2015 2030
Onderwijs en cultuur				
Duaal academisch onderwijs : een strategische toekomstverkenning	2001	Johanna Francisca Lourentia van den Broek		
Toekomstverkenning arbeidsmarkt en scholing tot 2007	1998	Lex Borghans	Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid	
Trends in onderwijsdeelnemers: van analyse tot prognose	1998	B. Kuhry		2010 (soms 2)
Visie Op De Toekomst Van Het Wetenschappelijk Onderzoek: Speerpunten Voor Beleid	2002	James P. Kahan, Erik J.G.van de Linde, Mirjam van Rand		2008/2015
Toerisme, recreatie en vrije tijd				
Attractiepunten in Nederland : een toekomstverkenning Recreatie, platteland en innovatie	1999 2005...loopt nog	Marcus Cornelis Maria van den Heuvel, Greg Richai	Nederlands Bureau voor Toerisme; Club van Stichting Recreatie	
Economie, (arbeids)markt en bedrijfsleven				
Centraal Economisch Plan en Macro Economische verkenning	2003	n.v.t.	Centraal Plan Bureau	2005
Vijftigjarig bestaan van de Wet op de bedrijfsorganisatie. Met raad en daad: visie op de toekomst van 1996/2000?	1997	Commissie Wijfels		
Economie en fysieke omgeving; Beleidsopgaven en oplossingsrichtingen 1995-2020	2000	drs. R.W.H. Weehuizen	CPB STT	2020
Reflecties op Economie, Technologie en Arbeid	2004	Hans Roodenburg, Daniel van Vuuren	CPB	2040
Arbeidsaanbod in de lange-termijn scenario's voor Nederland.	2004		CPB	2040
Vier vergezichten op Nederland	2005	SCP	SCP	Tot 2040
Arbeidsaanbod in de lange-termijn scenario's voor Nederland.	2004		CPB	2040
Arbeidsaanbod in de lange-termijn scenario's voor Nederland.	2005	SCP	SCP	Tot 2040
De economie van de 21ste eeuw	2000	Winsemius	Discussienota van Economische Zaken, Den Haag	
Arbeidsproductiviteit op de lange termijn in historisch en internationaal perspectief	2005	Bert Smid	CPB	2040
Informatica en communicatie				
Geen toekomst zonder informatica, toekomstverkenning Informatica 1996-2005	1996		Min OCW	2005
Innovatie van de WTC in Nederland, Toekomstverkenning wetenschaps- en techniekcommunicatie	2003	Prof.dr. M. Salomon, drs. S.A. Richardson (Amsterdam McKinsey & Company, Stichting WTC)	2004-2009	
Staat zonder Land, een verkenning van bestuurlijke gevolgen van informatie- en communicatietechnologie	1999	WRR	WRR	
Toekomstverkenning van het kabellandschap	1999	Menno Zeeman	Dialogie Innovatie & Interactie	
ICT in huis; de magnetron als informatiebron. Trends in informatie- en communicatie technologie in d2000	2000	Harry Bouwman et al.	TBM-Tudelft	2010
Biotechnologie				
Humane Biotechnologie	2003	R.H.M.V. Hoedemaekers	WI (Wetenschappelijk instituut van het CDA)	
Trendanalyse biotechnologie 2004	2004	--	CBD/CCMO/COGEM	
Brede toekomst studies (en ongedefinieerd)				
Sociaal en Cultureel Rapport 2004; In het zicht van de toekomst.	2004	n.v.t.	Scp	2020
Development of flood management strategies for the Rhine and Meuse Basins in the context of integrated flood management	2001	M.B.A. van Asselt, H.Middelkoop, S.a. Van het Kloof	NCR (IRMA)	2050
Inventarisatie toekomstverkenningen Delta in de toekomst	2003	Ir.H.J.M. Puylaert, Drs.S.B. Newly, Drs.P.J.M. de B	TNO	
Toekomstverkenningen Coach: 2004 en verder.	2003	Johanna Maria Elisabeth Traag, Margot Gerritsen	n.v.t.	
Toekomstverkenningen voor de drinkwatervoorziening	2003?		KIWA	
Visions	2001	J.Rotmans, C.Anastasi, M.van Asselt, Dale S. Roth	ICIS	2020-2050
Institutionele vormgevingen van de islam in Nederland, gezien vanuit Europees perspectief	2001	J.D.J. Waardenburg	WRR	
Mondiger of moeilijker? Een studie naar de politieke habitus van hedendaagse burgers	2002	Gabriel van den Brink	WRR	
De Geest van Pim. Het gedachtegoed van een politieke dandy	2004	Dick Pels		
Gebruik van dieren			Rathenau instituut	
Afwegingen over veehouderij	2002		Rathenau instituut	
Om het kleine te waarderen : een schets van nanotechnologie : publiek debat, toepassingsgebieden	2004		Rathenau instituut	
Schets van een beschavingsoffensief	2004	G.J.M. van den Brink	WRR	
Trends in het medialandschap : vier verkenningen	2005	Van de Donk (W.B.H.J.), Broeders(D.W.J.) en Hoef	WRR	
Focus op functies uitdagingen voor een toekomstbestendig mediabeleid	2005	Van de Donk et al.	WRR	
Nationale identiteit Nederland	1999		RMO	
De toekomst van het koninkrijk	2004	John Jansen van Galen	Wiardi Backman Stichting	
Energie in de 21ste eeuw	2004		Wiardi Backman Stichting	
Driving Fuel cell vehicles	2004	Robbert van den Hoed	TU Delft	
Living tomorrow	2004			
Oog voor de toekomst	2004	Philip Idenburg		
De nieuwe mens in de toekomstige wereldmaatschappij	2003	Prof. Dr. Bart van Steenberghe	Universiteit van Nyenrode	
De toekomst van de vrouw	1999	Pamela McCorduck en Nancy Ramsey		2015
Huishoudens in een duurzame toekomst: het SusHouse project	1999		TU Delft	
Handorakel voor toekomstonderzoek	2001	Stuurgroep Toekomstonderzoek en strategisch omgevingsbeleid		
Met het oog op 2010, de toekomst van het sociale domein	2001	Paul Rademaker et. Al.		2010

Titel	Jaar	Auteur (s)	Organisatie	Tijdshoriz
Europees				
European Convention on the Future of Europe: An Analysis of the Official Position	2003	Anna Michalski and Matthias Heise	Instituut Clingendael	
European Energy and Transport trends to 2030	2003	Nationale universiteit van Athene	EU	2030
European energy to 2020 a scenario approach	1996	DG XVII Het Directoraat Generaal voor Energie	DG XVII	2020
Eurostat Yearbook 2004	2004		Eurostat	
Four Futures for Europe	2003	Ruud de Mooij, Paul Tang		
Governing Europe: The Future Role of the European Commission	2002	A. Michalski	Instituut Clingendael	
Net benefits; a sustainable and profitable future for UK fishing	2004			
Scenarios Europe 2010	1999			
Strategic Audit (Discussion document)	2004			
Sustainability and Transport	1998	European Commission –Possum team		
The European Environment at the Turn of the Century	1999			
The future of mobile communications in the EU: Assessing the potential of 4G	2004	Roderiquez et al.	Ipts	
Unseen Europe: A survey of EU politics and its impact on spatial developments in	2004		RPB	
Justitie, veiligheid en criminaliteit				
Britain towards 2010				
Crime in England and Wales 2003/2004	2004			
Police Science & Technology strategy 2003-2008				
The London Reports	2004			
Energie				
A look into the future: scenarios for distributed generation in Europe	2003	Scheepers, Timpe	ECN	
Defensie/leger				
NATO Enlargement 2000-2015: Determinants and Implications for Defense Planning and Shaping	2001	Thomas S. Szayna	Rand	2015
Off Track?: The Future of the European Defense Industry	2004	Katia Vlachos-Dengler	Rand	
The European Outlook, European defence reform	2004	Radek Sikorski		
Zorg				
Future of predictive medicine: a first step towards European integration	2000		STG HMF	
Global				
Countdown to 2015	2004			
Energy Needs, Choices and Possibilities; Scenarios to 2050	2001	Shell	Shell	2050
Exploring sustainable development: Global scenarios 2000-2050	1998		World Business Council for Sustainable Development	
Five possible scenarios for 2010			European Commission Forward Studies Unit (Bertrand, Michalski, Pench)	
People and Connections	2002		Shell	2020
		Michael A. Levi and Michael E. O'Hanlon	Brookings Institution	
The future of arms control	2004		Press 2004	
The Future of the International Nuclear Non-Proliferation Regime	1995	Marianne van Leeuwen		
World Energy Outlook	2004			
Laatkomers				
The Future of Freedom	2003	Zakaria		
European futures: Five possible scenario's for 2010	2000	Gilles Bertrand et. Al.		
Poverty and development Into the 21st century	2000	Tim Allen, Alan Thomas		
OECD economic outlook	2004	OECD	OECD	
National planning scenario's	2005	USA		

Bijlage 4 – Short-list

Thema	Nr: Titel	Jaar	Ontwikkelaar
Nederland			
Brede studies			
	1 Scene; een kwartet ruimtelijke scenario's voor Nederland	2003	RPB
	2 Beleef 2030; 4 toekomstscenario's voor de energiewereld	2003	Essent
	3 Sociaal en Cultureel Rapport 2004; In het zicht van de toekomst.	2004	SCP
	4 Kwaliteit en Toekomst	2004	RIVM
	5 Energie en Samenleving in 2050	2000	Ministerie EZ
	6 Economie en fysieke omgeving; Beleidsopgaven en oplossingsrichtingen 1995-2020 Nederland in drievoud	1997	CPB
	7 Vier gezichten op Nederland: "productie, arbeid en sectorstructuur in vier scenario's tot 2040"	2004	CPB
Mobiliteit			
	8 Questa; Verplaatsen in de Toekomst	1998	Ministerie van V&W
Grote steden en Provincies			
	9 Leiden Stad van Ontdekkingen; Profiel Leiden 2030	2004	Gemeente Leiden
	10 Limburg uitstekend in Europa	1998	TNO
	10a Statsmanifest Almere 2030	2004	Gemeente Almere
Zorg			
	11 Gezondheid op Koers? Volksgezondheid Toekomst Verkenning 2002	2002	RIVM

Technologie

12	Burger en overheid in de informatie samenleving; "de noodzaak van institutionele innovatie."	2001	Commissie ICT en overheid.
13	Trendanalyse biotechnologie 2004	2004	COGEM
14	Potentiële risico's van bio-nanotechnologie voor mens en milieu	2004	COGEM
15	Toekomstflitsen, visies op onze waterplaneet.	2004	Robbert en Rudolf Das

Omgevingsvraagstukken

16	De ongekende ruimte verkend	2003	RPB
17	Development of flood management strategies for the Rhine and Meuse Basins in the context of integrated river management	2001	M.B.A. van Asselt e.a.
18	Nationale Milieuverkenning 2000-2030	2000	RIVM

Demografie

29	Bevolking en Scenario's: werelden te winnen?	2004	RIVM
20	Lange-termijn bevolkingsscenario's voor Nederland	2004	RIVM

Europese studies

21	Visions	2001	J.Rotmans e.a.
22	Four futures for Europe	2003	CPB

Beleid en Politiek

23	Representatief en Participatief, Dubbele Democratie	2002	Xpin (Interdepartementaal expertisebureau voor innovatieve beleidsvorming)
24	Beelden van bestuur: Berenschot trendstudie	2002	Berenschot

Bijlage 5 – Programma van de workshop

Workshop Toekomstverkenning

BZK/DGKB & ROB

i.s.m. de Faculteit der Cultuurwetenschappen van de Universiteit Maastricht

Wat is de relevantie van toekomstbeelden voor je werk?

Wat wil je weten over de toekomst?

Waarom moeten toekomstbeelden voldoen willen ze, bij het maken van beleid, voor je bruikbaar zijn?

Bovenstaande vragen staan centraal in de workshop "Toekomstverkenning", die gehouden wordt op **22 februari van 13:00 tot 17:00 in de Tuinkamer van de Rijksacademie voor Financiën en Economie, Zeestraat 86-90, Den Haag.**

We hebben ongetwijfeld allemaal een beeld van de ontwikkelingen die het komende decennium de inhoud van ons werk zullen bepalen. Recent zijn die ontwikkelingen, en de vragen die ze oproepen, voor DGKB op een rij gezet in de vorm van een strategische kennisagenda. Dat zijn *onze* beelden en ideeën maar hoe zien anderen dat?

In opdracht van de Onderzoekscontactpersonen (OCP) van DGKB en de ROB is de universiteit van Maastricht dan ook begonnen aan een literatuurstudie over Toekomstverkenningen. Marjolein van Asselt, Rein de Wilde en Jan Willem van der Pas voeren het onderzoek uit. Uit het onderzoek komen niet alleen verschillende beelden over de toekomst naar voren maar wordt ook duidelijk wat die beelden impliceren voor specifieke BZK-thema's. De onderzoekers doen een uitgebreide voorzet maar de uitwerking zullen wij toch echt zelf ter hand moeten nemen. Vandaar dat wij voor een groep van circa 16 personen uit DGKB, de andere DG's en de ROB een inspirerende workshop organiseren. De resultaten krijgen een plek in de eindrapportage van de onderzoekers.

Programma

13.00 Welkom (koffie en thee) en direct creatief aan de slag "Welke

vraag over de toekomst (2021) zou je willen stellen aan een glazen bol, als dat kon?"

De vragen van de deelnemers worden verzameld en opgehangen.

13.30 uur Onderzoek en workshop Toekomstverkenningen: het hoe en waarom (Jaco Berveling)

13.35 uur Inleiding toekomstverkenning (Door Prof.dr. Rein de Wilde, auteur van onder andere: De Voorspellers. Een kritiek op de toekomstindustrie, 2000)

Toelichting op de onderzoeksresultaten/toekomstbeelden. Vooraf krijgt iedere deelnemer een toekomstbeeld toegestuurd.

13.50 uur Groepsopdracht (met koffie & thee, in kleine groepen aan de slag met de toekomst. Aan de hand van vooraf verstrekte cases zal ingegaan worden op de toekomstbeelden en een relatie gelegd worden met het werkkterrein van BZK/DGKB & ROB.)

16.00 uur Evaluatie

16.30 uur Borrel en toekomstmarkt

Gelegenheid om de productie van de andere groepen te bekijken.

Bijlage 6 – Deelnemers workshop

Lijst van deelnemers workshop 22 februari

Begeleiders/notulisten	Scenario-familie
Jaco Berveling (BDGKB)	Markt
Tom Keek (GSIB-IB)	Lente
Jan-Willem van der Pas (UvM)	Nederland Polderland
Am Slegers (UvM)	Back to basics: Clan
Susan van 't Klooster (UvM)	Back to basics :Commune

Inleiding & supervisie: Rein de Wilde (UvM)

Markt

Bart Bongers (BDGKB)
Peter van der Neut (DGMOS/AOS)
Simon Bakker (GSIB)

Lente

Pieter de Jong (ROB)
Jeroen Schuurin (BFO-BO)
Ronald Bik (BFO-IFLO)
Ivo Ottens (KR, Koninkrijksverhoudingen)
Euridice Stuger (DGV)

Back to basics: Stam

Ardaan van Ravenzwaai (SKO)
Jiska Nijenhuis (BFO-FO)
Martijn Jebbink (DGV)

Back to basics: Commune

Saskia Pekelharing (BFO-BO)
Raymon Nijstad (Grote Stedenbeleid)
Stefanie Casparie (BPR)
Bob van der Bijl (KR, Samenwerkingsbeleid)

Nederland Polderland

Auke van Dijk (ROB)
Ingrid Koulen (GSIB, Interbestuurlijke Betrekkingen)
Hanke Bruins Slot (BFO-BO)

Bijlage 7 - Lange-termijn thema's in toekomstverkenning

Deze thema's zijn ontleend aan de short-list studies. Het lijstje heeft het karakter van hints wat betreft ingrediënten van toekomstverkenning.

N.B. de volgorde is willekeurig.

- geopolitieke stabiliteit
- sociale dynamiek: individualisering – solidariteit& samenwerking, sociale cohesie – vluchtige interpersoonlijke relaties, gemeenschapszin, verantwoordelijk en zorgzame samenleving.
- persoonlijke ontwikkeling en persoonlijke waarden: burgers worden mondiger, hogere mate van zelfredzaamheid, burgers worden beter geïnformeerd, assertiever, prestatiedrang, concurrentie tussen mensen, zelfontplooiing, prestatie, ambitie, “luie burgers”
- motieven/idealen: consumptie/hedonisme, soberheid, milieubewustzijn,
- Europa: ontwikkeling van de EU(Uitbreiding, politieke hervormingen, functioneren Europese instituties) positie van NL in Europa
- internationale en intercontinentale samenwerking, samenwerkingsvormen en organisaties, globalisatie
- economische ontwikkeling: economische groei, type economie (NL en EU)
- demografische ontwikkelingen: bevolkingsgroei/krimp, migratiesaldi, vergrijzing, integratie van allochtonen
- rol en macht van de overheid: terugtrekkende overheid, deregulering, privatisering, liberalisering, ingrijpende overheid, repressieve overheid, politiek krachtige overheid, protectionalisme, militarisering, overheid die problemen oplost en sociaal betrokken is, decentralisering, burgerparticipatie in de politiek, rol van maatschappelijk middenveld
- mobiliteit: vervoersmiddelen, brandstofkeuze-> emissies, congestieproblematiek,
- rampen
- ruimtelijke ordening: ruimteclaims per functie, inrichting van de ruimte
- ontwikkelingen m.b.t. tot openbare orde en veiligheid: gettovorming, toenemende criminaliteit en terrorisme, “wapen u tegen de verliezers”
- sociale stelsel: afbouw, collectieve voorzieningen op EU-niveau, gezondheidszorg
- tegenstelling rijk-arm (en armoede): op wereldwijd niveau, op Europees niveau, in Nederland, terugdringen inkomensongelijkheid
- gebruik van energie, gebruik van grondstoffen
- klimaatverandering, waterproblematiek, kwaliteit van de leefomgeving
- technologische ontwikkeling (o.a. efficiëntie)

Bijlage 8 - Overzicht scenario-families en einzelgänger-scenario's

Scenario-familie	Bijbehorende scenario's
Markt scenario-familie	Questa (V&W) Grenzeloos Nederland
	Beleef 2030 (Essent) Hyper individualisme
	Kwaliteit en toekomst (RIVM) Mondiale markt
	Energie en samenleving (EZ)Vrijhandel
	Economie en fysieke omgeving (CPB) Global competition
	Scene (RPB) Nederland als productieruimte
	Vier vergezichten op Nederland (CPB), Four futures of Europe Global economy
	Vier vergezichten op Nederland (CPB), Four futures of Europe Transatlantic market
	Scenario's Amsterdam (gemeente Amsterdam) Stad van succes
	Limburg uitstekend in Europa (TNO) Euromotor
	Waterscenario's (van Asselt et al.) Individualist
	Visions (Rotmans et al.) Knowledge is king
	Visions (Rotmans et al.) Big is Beautiful?
	Visions, Rotmans et al.) Technology rules
	Beelden van Bestuur, (Berenschot) Transactie samenleving
Beelden van Bestuur, (Berenschot) Vluchtige samenleving	
Back-to-basics scenario-familie	Stam
	Beleef 2030 (Essent) Tribal society
	Energie en samenleving in 2050 (EZ) Isolatie
	Economie en fysieke omgeving (CPB) Divided Europe
	Scene (RPB) Nederland als Overlevingsruimte
	Scenario's Amsterdam, Stad van polarisatie
	(Tussenvorm: stam en commune naast elkaar)
	Commune
	Beelden van Bestuur (Berenschot) Pluriforme samenleving
	Scene (RPB) Nederland als milieuruimte
Lente scenario-familie	Vier vergezichten op NL (CPB), Four Futures of Europe Regional communities
	Energie en samenleving in 2050 (EZ) Ecologie op kleine schaal
	Bevolkingsscenario's werelden te winnen, A1 wereld
	Waterscenario's (van Asselt et al.) Egalitair
	Questa (V&W) Waarde(n)vol Nederland
	Beleef 2030 (Essent)Vrijwillige eenvoud
	Kwaliteit en toekomst (RIVM) Zorgzame regio
	Energie en samenleving in 2050 (EZ) Grote solidariteit
	Economie en fysieke omgeving (CPB) European coordination
	Scene (RPB) Nederland als belevingsruimte
Vier vergezichten op Nederland (CPB), Four Futures of Europe, Strong Europe	
Einzelgänger-scenario's	Scenario's Amsterdam, Amsterdam stad van tolerantie
	Limburg uitstekend in Europa (TNO) Bloeiend land
	Bevolkingsscenario's werelden te winnen, B1 wereld
	Representatief en participatief (v.d. Heijden & Schrijver), Deliberatieve democratie (Hajer)
	Representatief en participatief (v.d. Heijden & Schrijver), Atomistische benadering (Hoekema & van der Heijden)
	<i>N.B. Alleen Nederland-Polderland is in dit rapport uitgewerkt als einzelgänger-scenario</i>
	Questa (V&W) – Nederland Polderland

	Visions (Rotmans et al.) Europe Leading scenario
	Kwaliteit en toekomst (RIVM) – Veilige regio
	Beleef 2030 (Essent) Haves and Haves not.
	Questa (V&W) Nederland Vrijstaat
	Limburg uitstekend in Europa (TNO) Trefpunt Noord-West Europa
	Limburg uitstekend in Europa (TNO) Kweekvijver
	Waterscenario's (van Asselt et al.) Hierarchist
	Bevolkingsscenario's werelden te winnen, A1 en B2 wereld
	Visions (Rotmans et al.) Water Guiding
	Visions (Rotmans et al.) Convulsive change
	Beelden van Bestuur, (Berenschot) Risicosamenleving
	Beelden van Bestuur, (Berenschot) Kennissamenleving
	Beelden van Bestuur, (Berenschot) Netwerksamenleving
	Representatief en participatief (v.d. Heijden & Schrijver), Politiek zonder partij (Bovens en Michels)
	Representatief en participatief (v.d. Heijden & Schrijver), Herideologisering (Cliteur)